
MAGYARORSZÁG GAZDASÁGI, POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS KAPCSOLATAI A BALKÁN EGYES ÁLLAMAIVAL A 21. SZÁZAD ELEJÉN ¹

DR. M. CSÁSZÁR ZSUZSA²

Magyarország számára a Balkán különös fontossággal bír. Történelmünk számos ponton érintkezett, összefonódott, konfrontálódott a balkáni térséggel, az ott élő népekkel, ezért úgy is fogalmazhatunk, hogy a Balkán múltunk egy szelete, a magyarság történelmének egyik színtere. Hazánk geopolitikai helyzetéből adódóan, ahogy a múltban, úgy a jelenben is egyfajta híd szerepet tölthet be a térség és Nyugat-Európa között. Az Európai Unió déli határvidékén történelmi tapasztalatai és meglévő társadalmi, gazdasági, politikai kapcsolatai révén hazánkra jelentős feladat hárul a balkáni országok uniós felzárkóztatásában és integrációjában.

1. A MAGYAR-BALKÁNI KAPCSOLATOK JELENTŐSÉGE

Magyarország balkáni kapcsolatai történetileg mélyen beágyazottak, egészen a magyar honfoglalást megelőző időszakra nyúlnak vissza. A kapcsolatok szakaszait tekintve megállapítható, hogy intenzitásuk változó a mindenkori magyar bel- és külpolitika valamint az európai nagypolitika függvényében. A téma feldolgozása a 17/18. századtól kezdve kerül a magyar tudományosság érdeklődésének középpontjába, különösen a 19. században fordul kiemelt figyelem a térség felé, s a 20. században egészen 1948-ig folytatódik. Az 1990-es évektől, a bipoláris világ megszűnését, valamint Jugoszlávia felbomlását követően újra nagyobb érdeklődés övezi a térséget. A magyar politikai földrajz figyelme is a régió felé irányul, ezt jelzi a Balkánnal kapcsolatos kutatások történetét (HAJDÚ Z. 2003, 2007) és a magyar-balkáni kapcsolatok jellegét feldolgozó (PAP N. 2007., 2009) alapk munkák sora.

¹ A tanulmány a 61432 számú OTKA támogatásával készült

² PhD, egyetemi docens, PTE Földrajzi Intézet, Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központ igazgató-helyettese

1. táblázat. A magyar– balkáni kapcsolatok történetének legfontosabb szakaszai

Korszak	Időpont	Kapcsolatok jellege
A honfoglalás előtti időszak	VI.- IX. század között	tájékozódás, kapcsolatkeresés
A honfoglalás és az államalapítás közötti korszak	IX- X. század között	kalandozások
Árpádházi és vegyesházi királyok kora	XI. századtól a XV. század végéig	házassági kapcsolatok, hatalmi törekvések, offenzíva
Az oszmán–török hódoltság időszaka	XVI. századtól a XVII. század végéig	defenzíva, balkáni népek migrációja a Kárpát-medencébe
A Habsburg birodalom stabilizációja Közép-Európában	XVIII. század	déli határőrvidék megerősítése, a magyar emigránsok, mint a kapcsolatok egyfajta közvetítő eleme
Osztrák-Magyar Monarchia	1867-1918	politikai és gazdasági expanzió
A két világháború közötti időszak	1920-1945	sérelmi politika, nemzetpolitikai célok
A bipoláris világ	1947-1989/1990	lehetőségek és alternatívák, majd konfliktusok és együttműködés
A rendszerváltó Közép- és Délkelet-Európa	1990-től	délszláv háborúk, stabilizáció, integráció

Forrás: a szerző szerkesztése

Köztudott, hogy Magyarország geostratégiai szerepe a kétpólusú világ felbomlását követően átalakult, bizonyos értelemben növekedett. Az Európai Unióhoz történt 2004-es csatlakozásunk révén külpolitikai mozgásterünk kibővült, az euro-atlanti elkötelezettség azonban egy sor kihívást, feladatot és lehetőséget jelentett/ jelent az ország számára. Különös jelentőséggel bír számunkra az a tény, hogy az EU a délkelet-európai nyitás mellett döntött, s ez nemcsak a Kelet-Balkán (Románia, Bulgária) irányába való fordulást, majd felvételüket jelentette, hanem a nyugat-balkáni országok integrációjának előkészítését is. Ebben az igen hosszú és gyötrelmes folyamatban komoly szerepet vállalhat Magyarország, kérdés, hogy sikerül-e mind a magyar külpolitika mind a magyar társadalom figyelmét a térség felé fordítani. Ehhez szemléletváltásra van szükség, hiszen a magyar társadalom mint térségi közösség nehezen határozza meg helyét az európai viszonylatban, vagyis mely népekkel éljen együttműködésben, milyen szerepet töltsön be a kelet-nyugati relációban (PAP N. 2009). Jelen tanulmány azonban nem kívánja értékelni a magyar kormányok 21. század első évtizedében folytatott balkáni politikáját, alkalom nyílt erre néhány tudományos³ és szakpolitikai konferencián, rendezvényen. De az alábbiakban felvázolt kapcsolati relációk azt jelzik, hogy az együttműködésnek még korán sincs minden területe kiaknázva; hogy maig hiányzik a magyar közgondolkodásból annak felis-

³ A PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja (KMBTK) által szervezett: Megújulás a Balkánon c. konferencia 2006-ban, valamint a Magyar Politikai földrajzi konferenciák (I.- V.) 2000 – 2008 között többször foglalkoztak a kérdéssel

merése, hogy milyen óriási lehetőségek előtt áll Magyarország, ha intenzívebben fordul a Balkán felé; hogy micsoda komparatív előnnyel járhat, ha befektetéseivel elsőként jelenik meg a térségben. Bár félő ez utóbbiról már a legtöbb nyugat-balkáni országban lemaradtunk, hiszen nemcsak az osztrákok, görögök, törökök (iszlám kapcsolataikon keresztül pl. BiH-ban) és szlovénok, hanem a nyugat-európaiak is megelőznek bennünket.

2. A KAPCSOLATOK TARTALMI ELEMEI

A magyar-balkáni kapcsolatok 21. század eleji időszakának feltérképezése a történeti források áttekintésén túl egy sor a recens kutatásokhoz szükséges vizsgálati módszer alkalmazását kívánja meg. Az elemzésbe bevont balkáni országok - Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Macedónia, Montenegró és Görögország⁴ - egy részének külképviseletét felkeresve interjúkat készítettem a nagykövetségek, a gazdasági képviseletek (ITDH) vezetőivel, tisztviselőivel, elemeztem a kétoldalú kapcsolatokat rögzítő dokumentumokat, illetve az általuk készített jelentéseket, s betekinttem a magyar külügyminisztérium adattárának az egyes országokra vonatkozó irataiba is. A fenti módszerek alkalmazása mellett személyes tapasztalatot is szerezhettem arról, hogy a magyar-balkáni kapcsolatok kiépítése milyen nehézségek árán és hogyan realizálódik (Ez utóbbit a PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja delegációjának tagjaként az egyes balkáni országok egyetemi vezetőivel folytatott egyetemi kapcsolatfelvétel során tapasztaltam).

A tanulmány csak a fentebb megnevezett országokkal összefüggő államközi kapcsolatok elemzésére vállalkozik, néhány esetben azonban utalás szinten a települések, az intézmények közötti együttműködés is elő kerül, mintegy jelezve, hogy a valódi kapcsolatok ezekben a relációkban alakulhatnak.

⁴ A Balkánhoz tartozás kérdése régóta vita tárgyát képezi a történeti, politikai, földrajzi szakirodalomban. Görögország 1949-es NATO, majd 1981-es EU-s tagsága miatt ritkábban kerül a hagyományosan Balkánhoz sorolt országok közé (ők magukat dél-európainak definiálják). A KMBTK viszont a többi balkáni országgal hasonló, számos ponton közös múltja - pl. oszmán-török uralom - miatt is oda sorolja. Természetesen vizsgálataink elsősorban a Nyugat-Balkán országaira, azon belül is a volt Jugoszlávia területén létrejött államokra vonatkoznak.

2. 1. Horvátország

A térség államai közül kiemelt fontossággal bír Magyarország számára a Horvátországhoz fűződő jó viszony. Ebben közrejátszik a közös múlt, a több mint nyolcszáz év együttélés, amelyben a horvátok évszázadokra politikai és állami tekintetben összeforrtak a magyarsággal. Természetesen e hosszú „együttlét” során előfordultak kisebb-nagyobb konfliktusok, mint 1848-ban, de összességében a két fél viszonyát a békés egymás mellett élés jellemezte. Összeköti a két országot az egymás területén élő, a másik ország anyanemzetét kisebbségként képviselő két nemzetiség is, a magyarok illetve a horvátok. Mindkét fél érdekelt a balkáni stabilizációban és Horvátország mielőbbi uniós csatlakozásában.

Jugoszlávia felbomlása után Magyarország számára hamar nyilvánvalóvá vált, hogy geopolitikai érdekeinek érvényesítésében Horvátország meghatározó partnere lehet. A makroregionális prioritások mellett jelentős az igény a kétoldalú gazdasági és politikai kapcsolatok intenzív szinten tartására (BALI L. 2009).

Magyarország az elsők között ismerte el az 1991-ben függetlenné vált Horvátországot. Néhány nappal később, 1992 januárjában nagykövetségi rangra emelték a zágrábi magyar főkonzulátust és Budapesten megkezdte működését a horvát diplomáciai szolgálat is. A két fél együttműködése függetlenül a belpolitikai viszonyoktól, jól működött. Megkötötték a két ország közötti - baráti kapcsolatokról és együttműködésről szóló – alapszerződést. Rendszeressé váltak a magas szintű találkozók, de folyamatosan élénkült a megyék és a határmenti települések közötti kapcsolata is. 1995-ben aláírták a kisebbségvédelmi egyezményt, amely szabályozta az egymás területén élő horvát és magyar nemzetiségek helyzetét.

Magyarország a délszláv háború sújtotta országnak segítséget nyújtott a lakóhelyükről menekülni kényszerülők befogadásában, majd a háborús károk sújtotta, magyarlakta területek helyreállításában (példaértékű a kórógyi református templom újjáépítése).

Az államfők, parlamenti elnökök, miniszterelnökök és külügyminiszterek a hivatalos látogatások mellett különböző nemzetközi, magyarországi és horvátországi rendezvényeken évente többször is találkoznak. Az együttműködés jeleként Eszéken 2002-ben megnyitották a Magyar-, majd ezt követően Pécsen a Horvát Főkonzulátust. Ugyan 2003 második felében kereskedelmi feszültségek keletkeztek a két ország között, amelyek miatt hazánk felfüggesztette a szabadkereskedelmi egyezmény egy részét, ez azonban nem zavarta meg a diplomáciai kapcsolatokat. A két kormány közötti viszonyban új fejezet vette kezdetét azzal, hogy 2006-tól rendszeressé tették az együttes kormányüléseket, amelyeket hol Magyarországon, hol Horvátországban tartanak meg, s témáik között kiemelt szerepet kapnak a közös fejlesztési lehetőségek. Ezek között fontosnak vélték az energetikai együttműködés összehangolását, a közlekedési infrastruktúra építését.

2009-ben a harmadik közös kormányülésen egyebek mellett aláírták az energetikai, a közlekedési és a természetvédelmi együttműködésről szóló dokumentumokat. A két kormányfő ellátta kézzel a közös levelet, amelyet az Európai Bizottság elnökének címeztek az V/C. összeurópai közlekedési folyosó boszniai szakaszának megépítéséhez nyújtandó támogatásról. A két közlekedési miniszter pedig egyezményt írt alá az Ivándárda-Baranyavár (Branjin Vrh) autópálya-kapcsolat létesítéséről (amely a 2013 utáni fejlesztési időszakban valósulhat meg), szénhidrogénipari projektek kiterjesztéséről, a gázvezetékek összekapcsolásáról, ez utóbbi az Adria felől cseppfolyós gáz továbbítását is lehetővé teszi. A találkozó után mindkét fél úgy értékelte, hogy Európában is példaértékű a két ország stratégiai partnersége.

A közös kormányülések mellett rendszeresek az államfői és a parlamenti elnöki találkozók is. A magyar köztársasági elnök 2007-es látogatása során szó volt az eszéki Strossmayer Egyetemen induló Magyar Tanszékről is. A két államfő egy másik találkozón (2009-ben) fontosnak vélte a területükön élő nemzeti kisebbségek jogainak, valamint az anyaországgal való legszabadabb kapcsolatnak a biztosítását.

A két ország vezetése a gazdasági kapcsolatok fejlesztését prioritásként kezeli. Ezt igazolják az utóbbi 3 évben tartott közös kormányülések, a számos kétoldalú infrastrukturális projekt, a térség energia stratégiai egyeztetéseiben való együttműködés, illetve a horvát állam segítése az uniós felkészülésben. Magyarország a negyedik legnagyobb befektető Horvátországban, mintegy 1600 cég van jelen a külkereskedelmi kapcsolatokban, amelynek forgalma éves szinten meghaladja a másfél milliárd eurót. Hazánk EU-tagságával a korábbi szabadkereskedelmi megállapodást 2004. május 1-től felváltotta az EU és Horvátország közti kereskedelmi megállapodás. A magyar export az elmúlt években 30-35%-kal bővült, a horvátországi befektetők közt 2005-ben a 4. helyre került. Egyre több kis- és közepes magyar vállalkozás exportál, alapít céget, céloz meg befektetést, használja ki a szellemi, kulturális és fizikai közelségből adódó komparatív előnyt. Horvátországban az uniós szabályozás átvételével még tovább javulnak üzleti lehetőségeink.

2. táblázat. A magyar-horvát külkereskedelem áruszerkezete (M EUR)

Megnevezés	KIVITEL		BEHOZATAL		EGYENLEG	
	2007	2008	2007	2008	2007	2008
Összesen	1 026,3	1 155,0	323,0	269,6	703,3	885,4
Élelmiszer, ital, dohány	99,9	137,3	45,3	78,5	54,5	58,8
Nyersanyagok	15,9	16,7	8,0	10,3	7,9	6,4
Energiahordozók	301,1	284,9	156,0	63,4	145,2	221,5
Feldolgozott termékek	285,4	331,1	82,1	91,1	203,3	240,0
Gépek, gépi berendezések	324,0	385,1	31,6	26,2	292,4	358,9

Forrás: KSH

3. táblázat. Értékváltozás és a forgalom megoszlása 2008-ban (%)

Megnevezés	INDEX (2008/2007)		MEGOSZLÁS %	
	KIVITEL	BEHOZATAL	KIVITEL	BEHOZATAL
Összesen	112,5	83,4	100,0	100,0
Élelmiszer, ital, dohány	137,5	172,2	11,9	29,1
Nyersanyagok	104,5	129,2	1,4	3,8
Energiahordozók	94,6	40,7	24,7	23,5
Feldolgozott termékek	116,0	110,9	28,7	33,8
Gépek, gépi berendezések	118,9	82,7	33,3	9,7

Forrás: KSH

A kétoldalú kapcsolatok tehát az elmúlt években dinamikusabban fejlődtek. Horvátországba jelenleg évente több mint 1100 magyar cég viszi ki áruit, illetve több mint 400 importál onnan. A legfontosabb magyar exportcikkek közé az élelmiszerek, az ásványi termékek és energiahordozók, a vegyipari, műanyag és gumitermékek, a gépek, berendezések, járművek tartoznak. Az import jelentős tételei az energiahordozók, polimerek valamint a cukor.

4. táblázat. Működőtőke-befektetések, 2004-2007 (M EUR)

Megnevezés	2004	2005	2006	2007
Horvát működőtőke-befektetés Magyarországon	3,8	-1,4	-2,3	44,9
Horvát működőtőke-állomány Magyarországon	3,5	5,8	4,8	123,1
Magyar működőtőke-befektetés Horvátországban	43,4	328,0	36,5	179,6
Magyar működőtőke-állomány Horvátországban	359,9	522,4	969,7	1 054,8

Forrás: MNB

Statisztikai adatok szerint 2008-ban 900 millió euró értékű magyar beruházás valósult meg Horvátországban, elsősorban a MOL INA-ban történt további részvényszerzésének köszönhetően. Ezzel az összes magyar befektetés értéke meghaladja az 2,1 Mrd eurót. A külföldi befektetők rangsorában Ausztria, Hollandia és Németország után Magyarország a 4. legnagyobb befektető. A befektetések elsősorban a kereskedelmi, idegenforgalmi és szolgáltatási ágazatokban valósulnak meg. Az elmúlt évben befejeződött az OTP Hrvatska feltőkésítése (melyet a horvát központi bank írt elő valamennyi kereskedelmi bank számára), a MOL által megvásárolt Tifon bővítette benzinkút hálózatát, a Trigránit megkezdte a zágrábi sport Arénához kapcsolódó bevásárló és szórakoztató központ építését, a Danubius Marina pedig folytatta tengerparti üdülő központjának bővítését. A magyar tőkebefektetések egyik speciális területét jelentik a magyar állampolgárok (elsősorban tengerparti) ingatlan vásárlásai. Ha összesítjük a nagybefektetőket, megállapíthatjuk, hogy a legjelentősebb

bek: a MOL, az OTP Bank és a Dunapack. Ezek mellett a Zalakerámia szaniter üzeeme, a Fornetti látványpékségei, a Duna-Dráva Cement cementüzemei, továbbá a Dalmácia Holiday Kft. jachtkikötői, szállodái (Primostenben, illetve Hvar szigeti Jelsaban) említhetők. Új lehetőséget jelenthet a magyar iparnak az, hogy a horvát tengerpart, a szárazföldi nagyvárosok további fejlesztése elengedhetlenné teszi környezetvédelmi beruházások megvalósítását, elsősorban az ivóvízellátás, a szennyvízkezelés, a lakossági hulladék feldolgozásának területén. Az export szempontjából a lakossági és turisztikai szektor fogyasztása miatt továbbra is perspektivikus ágazatnak tekinthető az agráripari termékek valamint a tartós fogyasztási cikkek kivitele. Horvátországban a klasszikus privatizációs időszak a végéhez közeledik. A nagyobb közszolgáltatók privatizációja lassan lezárul. A horvát kormány azonban a privatizáción túl számos országos illetve helyi adókedvezménnyel, ipari parkok létrehozásával a zöld mezős beruházásokat ösztönzi.

A horvát tőke magyarországi jelenléte nem jelentős. A korábbi években az Agrokör megvásárolta a fonyódi ásványvíz-palackozót, illetve a Baldauf fagyaltgyárat, a Magma cég pedig két játék- és sportboltot létesített. Jelenleg Hollandia, Szerbia, Bosznia- Hercegovina, Lengyelország és Svájc után, 104 millió euróval a horvát befektetések hatodik legfontosabb célországa Magyarország.

A magyarok külföldi utazásainak kiemelt célpontja Horvátország. Az adriai-tenger hatalmas vonzerő a magyarok számára, a statisztikák szerint 2008-ban 326 ezer fő utazott a térségbe (ez a korábbi évhez képest visszaesés, de ennek ellenére a legnépszerűbb üdülőtérület továbbra is a magyar turisták számára). A tengerparti ingatlanvásárlások is összefüggnek az idegenforgalomban kiemelt szerepet betöltő Adria vonzerejével. Több kisebb magyar befektető jelent meg a tengerparton, de ennek eredményei ellentmondásosak, minden esetre a magyar-horvát kapcsolatok társadalmi méretű szélesítését segítik (PAP N. 2006).

A kormányzati együttműködés mellett a testvérvárosi kapcsolatok érdemelnek említést, különösen figyelemre méltóak a dél-dunántúli városok relációi a horvát településekkel. Egy 2007-es felmérés szerint azok a zömében hasonló méretű városok létesítenek kapcsolatot, amelyek vagy fizikailag is közel, a határra „szimmetrikusan” helyezkednek el (Barcs - Verőce, Mohács - Pélmonostor, Szigetvár - Szlatina, Pécs - Eszék) vagy hasonló funkciójúak (Fonyód - Novi Vindolovszki, Kaposvár - Kapronca). A legtöbb kapcsolat a kultúra, a szabadidő és a sport terén tapasztalható, ami többé-kevésbé rendszeres találkozási jelez. Ritkán - főleg a nagyobb önkormányzatok és a megyék esetében - de tapasztalható gazdaságfejlesztési, turisztikai együttműködés (PÁMER Z. 2009)

A kultúra területén is intenzív kapcsolat tapasztalható, igaz ez a kormányzati és a helyi közösségek szintjén egyaránt, ez utóbbi különösen a testvérvárosi és egyesületi relációban tapasztalható. A két ország 1994-ben tudományos, oktatási és kulturális egyezményt kötött, s annak alapján hároméves időszakokra szóló munkatervek születtek. A legutolsó, 2012-ig érvényben lévő munkaterv a művészek, tudományos és oktatási szakemberek cseréjét, és kulturális, oktatási intézmények

együttműködését helyezi a középpontba. A kulturális kapcsolatokat színesíti a magyarországi horvát és a horvátországi magyar kisebbség hagyományápoló, kulturális tevékenysége. A magyarság identitástudatának erősítését szolgálja, ha biztosított számára az anyanyelvű oktatás. Hosszas – közel tíz éves - előkészítés után az eszéki Strossmayer Egyetemen 2007. októberben megnyílt a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék (korábban a magyar nyelv oktatását a zágrábi egyetemen működő Hungarológiai Tanszék vállalta). A Magyarországon élő horvát kisebbség számára pedig a Pécsi Tudományegyetem biztosítja az anyanyelvi képzést, emellett Szombathelyen is van lehetőség a nyelvet tanulni.

2. 2. Bosznia-Hercegovina

A két ország közötti kapcsolatok a 19. században váltak intenzívvé. Az OMM részeként hazánk is nagy szerepet vállalt az oszmáni uralom alól felszabadult ország modernizációjában. A bosnyák értelmiség előszeretettel emlékszik vissza erre az időszakra és a napjaink kapcsolatait ösztönzők nem egyszer példaként is emlegetik a 19. századi együttműködést. Hosszú idő után, az 1980-as évektől kezdve újra élénkebb gazdasági relációról beszélhetünk, amit Jugoszlávia felbomlása, illetve a boszniai háború kettétört. A diplomáciai kapcsolatok felvételére az új állammal, Bosznia-Hercegovinával 1992. december 28-án került sor. Bosznia-Hercegovina budapesti nagykövetsége 1994-ben kezdte meg működését, magyar nagykövetség azonban csak a daytoni béke-megállapodást követően 1996-ban létesült Sarajevóban.

A két ország közötti relációban a külügyminisztériumok közötti együttműködés meghatározó jelentőségű. Megfelel ez annak a bosznia-hercegovinai igénynek, hogy hazánk a magyar európai integrációs tapasztalatok átadásával segítse a még fiatalnak tekinthető államot. A 2005-ös Budapest Fórumon a Stratégiai Partnerség és a nyugat-balkáni államok külügyminiszterei megállapodtak arról, hogy a hat EU-tagállam egy-egy kérdéskörben átadott tapasztalataival járuljon hozzá a térség államainak európai integrációs felkészüléséhez. Magyarország a bel- és igazságügyi területen vállalta a felkészítést.

A kétezres évek közepére a felsőszintű kapcsolatok elérték a lehetséges legmagasabb fokot, 2005-től kezdve minden évben volt miniszteri vagy miniszterelnöki fórum, sőt 2007-ben sor került a parlamenti elnökök, illetve az államfők találkozóira is.

A szerződéses kapcsolatok területén is dinamikus fejlődés tapasztalható. Eszerint a tolonc-egyezményt végrehajtó jegyzőkönyvről esedékes konzultációról egyeztetés zajlik. A terrorizmus, a kábítószer tiltott forgalma és a szervezett bűnözés elleni harcban történő együttműködésről megindult a párbeszéd. Előkészítés alatt áll a kétoldalú oktatási, tudományos és kulturális együttműködésről szóló egyezmény munkaterve.

Kiemelt feladatok közé tartozik a magyar részvétel Bosznia-Hercegovina stabilizációjában, felzárkóztatásában. A magyar szerepvállalás szerteágazó, pl. lehetőség nyílik a vízumliberalizációs road map-re vonatkozó egyezmény értelmében bosznia-hercegovinai tisztviselők képzésére Budapesten. Mivel Bosznia-Hercegovina a magyar nemzetközi fejlesztési együttműködési politika kiemelt stratégiai partnerországa lett, ezzel a nagykövetség jogosult a helyi civil szervezetek támogatására az ún. mikroprojektek finanszírozása által. A NEFE révén eddig 21 projekt támogatására vállaltak kötelezettséget, eddig 1 projekt valósult meg, további kettő tárgyalás alatt van, és egyre erősödik az érdeklődés az infrastruktúra-fejlesztésre használható magyar pénzügyi eszköz iránt. A kétoldalú alapon történő segítségnyújtás mellett hazánk részt vesz az EU előcsatlakozási támogatási projektjeinek megvalósításában (twinning projektek), és az IPA programozási folyamatában. Az EUFOR Althea missziója keretében egy magyar század (145 fő) működik, továbbá az EUFOR parancsnokságon 11 fő törzstiszt teljesít szolgálatot. Ezentúl jelenleg 3 rendőrtiszt dolgozik az EU rendészeti missziójában (EUPM), valamint egy 5 fős nyomozócsoport az Althea rendőri egységénél (IPU). Fontos tény az is, hogy magyarországi szakemberek tevékenykednek az UNDP, illetve az EBESZ képviseletén. A magyar század vezetőjének elbeszélése szerint az EUFOR bázison elismert a magyarok szaktudása, egy nagyobb bevetésen (Mladić letartóztatása volt a cél) is megmutathatták felkészültségüket.

A kapcsolatokon belül a gazdasági vonatkozásúak a dominánsak. A két fél között a Gazdasági Együttműködési Megállapodás (GVB) – 2008-as első szarajevói ülése óta - teremt jogi keretet a gazdasági kapcsolatok hosszú távú fejlesztéséhez. A GVB az alábbi együttműködési területeket határozta meg: mezőgazdaság, energiai szektor, közlekedés, a közép-, és kisvállalkozások közötti együttműködés, építésügy, befektetések, környezetvédelem és turizmus. Úgy tűnik, hogy a GVB megalakulása új lendületet adott a kétoldalú gazdasági kapcsolatok fejlesztésének.

Bosznia-Hercegovina külkereskedelmi partnerei között hazánk a 8. helyen áll. A külkereskedelmi forgalomban a magyar kivitel a meghatározó, bár hozzá kell tenni, hogy az előző évekhez képest sokat javultak a bosnyákok mutatói, korábban többszöröse volt a magyar export az importnak (5 sz. táblázat).

A gazdasági kapcsolatokban az áruforgalom dominál. Bosznia-Hercegovinából Magyarországra szállított legfontosabb áruk: kazánok, gépek, mechanikus gépek és alkatrészek, alumínium és alumínium termékek, ásványok, fém és acél termékek, szervesen vegyi termékek, papír, karton, fa és faipari termékek, elektromos gépek és felszerelések, bútor, ágynemű, réz, fegyver és lőszer, termé-

5. táblázat. Magyar – bosznia-hercegovinai külkereskedelem (M EUR)

	KIVITEL		BEHOZATAL		EGYENLEG	
	2007	2008	2007	2008	2007	2008
Összesen	266,8	368,0	143,4	105,0	123,4	263,0

Forrás: B-H Külkereskedelmi Kamara

szetes és műszőrme. A legfontosabb magyar export cikkek: ásványi üzemanyag, ásványolaj, gabona-félék, zsír, állati és növényi olajok, gépkocsik és alkatrészei, elektromos gépek és felszerelések, élelmiszeripari termékek, cukor (5. sz. táblázat).

6. táblázat. Értékváltozás és a forgalom megoszlása 2008-ban (%)

	INDEX (2008) M EUR		MEGOSZLÁS, %	
	B-H KIVITEL	BEHOZATAL	KIVITEL	BEHOZATAL
Összesen	105	368	100,0	100,0
Élelmiszer, ital, dohány	0,13	119,8	1	32,5
Nyersanyagok	45,2	21,86	43	5,8
Energiahordozók	-	77,02	-	20,9
Feldolgozott termékek	19,9	67,34	18,9	18,3
Gépek, gépi berendezések	40,02	51,14	38	13,9

Forrás: B-H Külkereskedelmi Kamara

A tőke kivitel tekintetében a térség többi országhoz képest még elég nagy az elmaradása hazánkhoz⁵, Magyar részről a legnagyobb befektetést a MOL-INA konzorcium tranzakciója jelenti, melynek során 2006-ban a magyar olajipari társaság horvát vállalatával együtt megvásárolta az Energopetrol 67%-át. A másik nagy magyar befektető, a Magyar Alumínium Holding (MAL) egy bauxitbányában (Jajce) vásárolt részesedést. De említést kell tenni néhány relatíve kisebb cég beruházásáról is, mint a Fornetti Kft. A magyar Transelektro Ganz Röck Zrt révén 2008 márciusában üzembe helyezték a Tuzlai Hőerőmű 5. számú blokkját, amelynek kiépítését a magyar fél végezte el. Az Agrokompex C.S. Zrt. takarmánygyártással és takarmányforgalmazással foglalkozó agrárnagyvállalat leányvállalatot hozott létre. Az Isoplus Távhővezetékgyártó Kft. a 2008-as év folyamán, termékei által mintegy 1,15 millió EUR értékben vett részt különböző projektekben, mint pl. a Travnik-i Hőközpont rekonstrukciója, egy Kakanj-i és egy Doboj-i hővezeték projekt, valamint B-H első Eko-Hőközpontjának kiépítése Gračaniciában.

⁵ Horvátországban 2 milliárd, Montenegrón 600 millió, Macedóniában 500 millió, Szerbiában 100 millió nagyságrendű (euróban számolva) a magyar tőkekihelyezés (Varga I. 2009).

Az országban a befektetéseket a javuló üzleti környezet, a növekedési potenciál, az exportot segítő vámmegállapodások, a pénzügyi stabilitás, a meginduló privatizációs lehetőségek, vámszabad területi ipari parkok, kedvező adózás, és a befektetési támogatások, illetve a bővülő piac, valamint a meglévő szabad munkaerő generálják. A lehetőségek körét azonban még nem használták ki a magyar befektetők teljes mértékben. Egyes vélekedések szerint ennek az, az oka, hogy még nem fejlődött be a privatizáció, még egy sor nagy fejlesztési projektet ez évben indítanak el. De nem áll távol az igazságtól az a vélekedés sem, miszerint az előítélet visszatartja a magyar üzletembereket, többen tudatlanságból - még mindig harcok folynak, bizonytalanság van az országban stb.- kockázatosnak tartják az vállalkozás létrehozását (VARGA I. 2009). Ez oda is vezethet, hogy Magyarország lemaradhat a térség gazdasági kapcsolatainak építésében, különösen a tőke kivételben.

Az együttműködés, a magyar jelenlét Bosznia-Hercegovinában azonban még tartogat lehetőségeket. Az egyik ágazat a turizmus, a téli sportokhoz kapcsolódóan (pl. sí-turizmus), a gyógy- és wellness turizmus fejlesztéséhez biztosítottak az adottságok, folyamatban vannak a szálloda privatizációk, új szállodák építésére projektek születnek. A másik ágazat a mezőgazdaság és élelmiszer-feldolgozás, 1.5 millió hektár művelhető területtel, kiváló talaj és éghajlati adottságokkal, öntözési lehetőséggel, ehhez rendelkezésre áll a szakképzett szabad munkaerő, de a magyar munkatapasztalatra szükség van. Kiválóak az adottságok a biogazdálkodásra. Jelentős igény van az élelmiszer-feldolgozó kapacitások bővítésére (hűtőházak, savanyító üzemek). Szóba jöhet még a fakitermelés, a faipar a hatalmas kiterjedésű erdőségek révén. Az erős, exportképes bútortermelés már több külföldi befektető is felfedezte, de még van szabad kapacitás. Végül ne feledkezzünk meg az infrastrukturális beruházásokról, amelyek az egyik legnagyobb lehetőséget jelenthetik, mint a Budapest-Szarajevó-Ploče V/C autópálya megépítése, az autópálya-hoz kapcsolódó beruházási igények (üzemanyagtöltők, motelek, bővülő turisztikai lehetőségek) mint lehetőségek, vagy a vasúti fejlesztések és további útprojektek (Kakanj-Zenica, Vlakovo-Tarcin V/C autópálya szakaszok kiépítése). A fémipar is lehetőséget kínál - a bőséges szén, ezüst, bauxit, magnézium, gipsz, stb. készletek - a BiH-ban előállított alumíniumra és acélra alapozva a tovább feldolgozásra (alumínium profilok, galvanizált fémhuzalok, minőségi acélgyártás, szerszámok, daruk, háztartási készülékek, stb.). Az energia szektorban is óriási lehetőség rejlik, nagy a vízi energia kapacitás a Drina és a Neretva folyók mentén, 100 vízierőmű építésére van mód, ezentúl hőerőművek modernizációja, újak építése van mód, de hatékonyan kiaknázható a szélenergia is. A villamosenergia privatizációja még a közel jövőben zajlik, ez is komoly tőkebefektetést jelenthet a magyarok számára.

A kulturális és oktatási kapcsolatok fejlesztése is fontos eleme a két ország közötti együttműködésnek. 2005-ben került aláírásra az Oktatási, Tudományos és Kulturális Együttműködésről szóló Keretegyezmény. Végrehajtási Egyezmény (munkaterv) híján azonban az együttműködés csak alkalmoszerű a kultúra és az oktatás terén. Ez a megállapodás legkorábban 2010-ben léphet életbe.

Egyedül a tudományos együttműködés folyik szervezett keretek között pl. a tudományos akadémiák megállapodása. Sajnálatos módon a felsőoktatási együttműködés is csak alkalmoszerű, bár több magyarországi egyetemi központnak (PTE, DTE, CEU, BTE) vannak partnerei BiH-ban, de a valódi kooperációt nem egy esetben a boszniai fél lassúsága, kényelmessége is nehezíti. A kulturális kapcsolatok terén is egyoldalúságról beszélhetünk, eddig inkább csak magyar részről történt egyre rendszeresebb megjelenés Bosznia-Hercegovinában. A „Pécs 2010 - EKF” program további lökést adhat a kulturális kapcsolatok fejlődésének. Az együttműködés elmélyítése érdekében az EKF 2010 képviselői Bosznia-Hercegovinába látogattak, ahol (a Tuzlával és Szarajevóval már létező) kulturális együttműködési megállapodást kötöttek Banja Luka és Moszta városai. Pécs és partnerei között folyamatos az egyeztetés a kölcsönös kulturális megjelenés ügyében. Várható képzőművészek, zenészek és táncsoportok érkezése Pécsre, de a magyar részvétel is igen változatosnak tűnik BiH-ban, főleg a szarajevói nemzetközi fesztiválokon.

A pécsi kapcsolat jelzi, hogy települések közötti partnerségi együttműködés is élénken fejlődik a két ország között. Élő kapcsolatok van: Budapest és Szarajevó, Pécs és Tuzla, Pomáz és Pale, Zalaegerszeg és Zenica, Kaposvár és Moszta, Nagykanizsa és Bihács között. A civil kapcsolatok alapjait meghatározza, hogy Magyarország bosznia-hercegovinai megítélése alapvetően kedvező, a legközelebbi baráti országgént, követendő példaként, a nyugat-balkáni súlyos történelmi örökségből való kitérés stratégiai irányaként tekintenek hazánkra. Magyarország ezt a pozitív képet különösen a délszláv háború (1992-1995) alatti önzetlen támogatásával és segítőkészségével alapozta meg.

2.3. Szerbia

A magyar-szerb kapcsolatokat hasonlóan a horvát viszonyhoz a földrajzi közelség mellett a két nép történelmének közös pontjai alapozzák meg. Már a középkorban tetten érhető érdemi kapcsolat, hol házasság, hol hűbéri viszony formájában, de a legnagyobb összekötő elemet az egyre nagyobb számú török elől menekülő, a Magyar Királyságba betelepülő szerb lakosság⁶ illetve a trianoni béke után a királyi Jugoszlávia területén – jelen esetben, a mai Vajdaságban - rekedt magyarság jelentette és jelenti. A modernkori – a jugoszláv állam részét képező - Szerbiával való viszony elég ambivalensen alakult, „hideg napok” és élénkülő kapcsolatok (különösen az 1980-as években) egyaránt jellemzik. Napjainkban a vajdasági magyarelles incidensek és az autonómia kérdése kapcsán kerül a két ország viszonya az érdeklődés középpontjába. A kétoldalú kapcsolatoknak kedvez, hogy

⁶ Már Mátyás idején megindul a szerbek betelepítése – sőt ő szerb harcosokkal bővíti seregét – a legnagyobb arányú betelepítés 1690-ben történt, a szerb patriarcha vezetésével kb. 50-60 ezer szerb érkezett a Magyar Királyság területére.

mindkét fél kiemelt fontosságúnak tartja a másikhoz fűződő viszonyt. A szerbek országuk egyik „európai kapujának” tekintik hazánkat, mind közvetlenül (közlekedési szempontból) mind átvitt értelemben. Ugyanakkor a szerb külügyi stratégiában Magyarország nem foglal el akkora szerepet, mint ahogy itt mi gyakran gondoljuk (JUHÁSZ J. 2009). Mindenesetre Magyarország számára alapvető nemzeti érdek Szerbia euro-atlanti integrációja, a vajdasági magyarság és az élénkülő gazdasági kapcsolatok érdekében egyaránt. Szerbiának pedig szüksége lehet az magyar tapasztalatok átadására.

A kétoldalú kapcsolatok szerződéskötésekben, magas szintű – államelnöki, miniszterelnöki és parlamenti elnöki – találkozókra, valamint tárcaközi megállapodásokban realizálódtak. Ennek szellemében született több egyezmény, megállapodás (a szervezett bűnözés elleni közös fellépésről, a kettős adóztatás elkerüléséről, a beruházás-védelemről, valamint a kétoldalú kisebbségvédelemről). Ez utóbbi megállapodás alapján 2004-ben megalakult a Kisebbségi Vegyesbizottság.

A kétoldalú kapcsolatokat hosszú időn keresztül beárnyékolta a vajdasági magyar kisebbség tagjai ellen elkövetett incidensek sorozata. Mivel azokat többszöri magyar kérésre sem sikerült a szerb hatóságoknak rendezni, ezért azok nemzetközi szervezet elé kerültek. Végül a szerb kormány kedvezőbb hozzáállása révén az incidensek száma csökkent. A magyar kisebbség helyzetének javulása segítheti a két ország kapcsolatainak erősítését. A 2009-es év végén a belgrádi törvényhozás által is elfogadott vajdasági alkotmány a korábbiakhoz képest jóval szélesebb körű autonómiát biztosít a Vajdaságnak, ez óriási előrelépés az ott élő magyarság szempontjából is (a magyarok a többi etnikummal egyetemben nemzeti tanácsot választhatnak maguknak, és a sorsukat illető kérdésekben saját maguk dönthetnek).

A két ország közötti gazdasági kapcsolatokban az ezredforduló óta fejlődés tapasztalható. Ez összefügg a szerb gazdaság stabilizálódásával, a megindult privatizációval, a külföldi tőke beáramlását biztosító feltételek megteremtésével, bár a pénzügyi válság hatásait még nehéz hosszú távon megjósolni. A magyar-szerb gazdasági relációban a fejlődés ellenére még sok kihasználatlan lehetőség kínálkozik. Mértéke elmarad a szomszédos országokkal (mint a magyar-horvát, magyar-bolgár, magyar-román) folytatott kereskedelemtől. Szerbia egyike a magyar nemzetközi fejlesztési programok (NEFE) kiemelt célországainak, s ez a kontaktus szintén erősítheti a gazdasági kooperációt (Juhász J. 2009).

Az áruforgalom tekintetében a magyar kivitel Szerbia irányába 2008-ban 1,039 milliárd euró volt (20,3%-os növekedés), míg behozatalunk értéke 244 millió euró volt (30,4%-os bővülés), kereskedelmi aktívumunk 795 millió euró (17,5%-os bővülés), a kétoldalú teljes termékforgalom értéke 1,283 milliárd euró volt. Vagyis mindkét irányban növekedést mutat az áruforgalom. A 2009-es évben a válság hatásaként csökkent a magyar kivitel mértéke az összes főcsoportban, de különösen nagy volt a visszaesés a nyersanyagok tekintetében, ezt követték az energiahordozók, és az élelmi-

szet, ital, dohány termékek. Behozatalunkban viszont jelentősen nőtt az energiahordozók és mérsékelten az élelmiszer, ital, dohány árufőcsoport mértéke, a legnagyobb visszaesés a feldolgozott termékek és a nyersanyagok árufőcsoportban jelentkezett.

7. táblázat. Magyar-szerb gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok

	Szerbia (ezer euróban)					
	Export		Import		Export	Import
	2007.	2008.	2007.	2008.	07/08 %	07/08 %
Összesen - Termék	863 521	1 038 931	187 042	243 902	120	130
Élelmiszer, italok, dohány	42 410	62 470	23 837	59 549	147	250
Nyersanyagok	13 262	29 948	12 738	13 772	226	108
Energiahordozók	193 001	281 824	13 546	26 175	146	193
Feldolgozott termékek	295 257	334 441	106 390	118 537	113	111
Gépek és szállítóeszközök	319 589	330 248	30 531	25 868	103	85

Forrás: ITDH 2009

A kétoldalú kereskedelemben meghatározó szerepe van a magyar multinacionális cégeknek, és a Szerbiában működő kb. 500 magyar-szerb vegyes tulajdonban lévő kis - és középvállalatnak. A magyar cégek gyakran vegyesvállalataikon keresztül rendszeres kiállítóként jelennek meg a jelentősebb szerb szakmai vásárokon, magyar állami támogatás segítségével (ITDH). A magyar exportőrök számára további komoly lehetőséget jelent, hogy 2007-ben Szerbia tagja lett a CEFTA-nak és ezzel részévé vált a 60 milliós egységes felvevő piacot jelentő dél-kelet európai régióknak.

A befektetések terén Magyarország összesen 353,5 millió USD összeggel a 9. helyet foglalja el. Az elmúlt években a magyar cégek egyre jelentősebb befektetéseket realizáltak Szerbiában. Eszerint jelen van a magyar „Conti Tech Rubber Industrial” Kft., amely a velika crljen-i „Kolubara Universal” gumi szállítószalag gyártó vállalat 70%-át vásárolta meg, a Masterplast Group Zrt. 4 millió eurós beruházással nyitotta meg eddigi legnagyobb gyárát Szabadkán. A Betonút Szolgáltató és Építő Zrt. a Valjevo Put útépítő vállalatot vásárolta meg 2007-ben és vállalt egy 2,7 millió eurós beruházási programot is. Az OTP Bank 2007 -től van jelen hivatalosan Szerbiában OTP Banka Srbija a. d néven, a MOL Nyrt. pedig folyamatosan bővíti szerbiai benzinkút hálózatát (közel 30 benzinkút). A Fornetti cég pedig eddig 15 millió euró beruházást hajtott végre a szerb piacon. Még jó néhány be-

fektetési terület áll nyitva a magyar tőkeexportőrök előtt Szerbiában, mint: az ingatlan beruházás és fejlesztés, az infrastruktúra-fejlesztés, az építőipar, a turizmus, az elektronika, az autóipar, az élelmiszer feldolgozás, a kereskedelem, és a szolgáltatások.

A Magyarország felé irányuló szerb tőke kivitel még mindig elhanyagolható mértékű, Szerbia továbbra is a privatizációban, a külföldi tőkebeáramlás növelésében érdekelt.

A kétoldalú szerződéses kapcsolatok rendezettek, 2005-ben gazdasági együttműködési megállapodás született, majd 2008-ban a két mezőgazdasági miniszter a mezőgazdasági együttműködésére vonatkozó szándéknyilatkozatot írt alá. Mindez azt jelezi, hogy tetten érhető a tényleges együttműködés szándéka és azoknak a területeknek a feltérképezése ahol a két fél hatékonyan jelen lehet. Ennek szellemében került sor 2006-ban a Magyar-Szerb Kormányközi Gazdasági Vegyesbizottság első ülésére, 2009-ben pedig megtartotta alakuló közgyűlését a Magyar-Szerb Kereskedelmi és Iparkamara, amelynek célja a kétoldalú gazdasági kapcsolatok további erősítése.

Az uniós források lehetőséget teremtenek az együttműködésre, az IPA Határmenti Együttműködés Program a magyar-szerb határmenti együttműködést a gazdaságfejlesztés, a turizmus, a közös környezetvédelmi tevékenységek fejlesztésében, a határon átnyúló közlekedési és információs hálózatokhoz való hozzáférés javításában, a határon átnyúló víz- és hulladékgazdálkodás fejlesztésében, valamint a közös egészségügyi, kulturális és oktatási struktúrák kialakításában látja. Ebben a programban, ahogy a kapcsolatok más dimenzióiban is fontos szerepet játszanak a vajdasági magyarok.

A kulturális kapcsolatok is a kétoldalú megállapodásokon alapulnak. A magyar fél részvétele kulturális megjelenés tekintetében elsősorban a Vajdaságban érzékelhető. A rendszeresebb találkozók, közös programok a határ közeli nagyobb városokban, mint Szeged, Szabadka, Baja, Magyarakanizsa szerveződnek. Nehezíti a hatékony együttműködést, hogy az ország belsejébe – már Belgrádban is – ritkábban látogat el magyar művészeti csoport.

Összességében úgy tűnik, hogy a szerb-magyar kapcsolatok egy intenzívebb szakaszba érkeztek. Ebben közrejátszik a szerb politikai élet és a gazdaság stabilizálódása, az európai integráció iránti elkötelezettség kinyilvánítása. A kapcsolatok továbbfejlesztésében nem elhanyagolható az ediginél szélesebb körű autonómia biztosítása a Vajdaságnak, illetve az ott élő magyarságnak⁷. E tényezők mellett a 2010 január 1-én életbe lépett vízumliberalizáció is újabb lökést adhat az együttműködéseknek is.

⁷ 1974-ben törvényhozó, végrehajtó és igazságszolgáltatási jogait biztosították a Vajdaságnak, amelyet Milošević megszüntetett. Majd 2002ben az omnibusztörvény ezt hatályon kívül helyezte és 240 hatáskört biztosított a tartománynak. 2008-ban a tartományi parlament elfogadta a vajdasági alkotmányt, amit a belgrádi törvényhozás 2009 őszén jóváhagyott és decembertől élet lépett. Ezzel a Vajdaság újabb 153 hatáskört szerzett vissza, köztük az egyik legfontosabb a nemzeti közösségek, így a magyarok egyenrangúsága, a nemzeti tanácsok - így Magyar Nemzeti Tanács – felállításával a vajdasági nemzetiségi parlamentek működését biztosítja.

2. 4. FYROM (Macedónia)

Az 1991-ben függetlenné vált ország egyik legfontosabb célkitűzése az euro-atlanti struktúrába való beilleszkedés, vagyis a NATO és EU tagság elérése. Külpolitikai kapcsolatrendszerét is meghatározza ez a célrendszer. Magyarország szerepvállalása elsősorban arra irányul, hogy segítse ezt az integrációs folyamatot.

A két ország közötti diplomáciai kapcsolatok 1994-től datálhatók. Nagykövetséget 1999 óta működtet hazánk Szkopjében, míg Budapesten 2001-ben hozták létre a macedón nagykövetséget, ideiglenes ügyvivő vezetésével. A magyar nagykövetség megnyitása után a kétoldalú politikai és államközi kapcsolatok gyors fejlődésnek indultak. 2000-től évente sor került magas szintű találkozókra. A 2001. elején kirobbant belpolitikai feszültségek visszavetették a kapcsolatépítést és fékezőleg hatottak a Macedónián átutazó magyar állampolgárok utazási kedvére is. A fegyveres összetűzéseket lezáró Ohridi Megállapodás aláírását (2001) követően a macedón és az albán etnikum közötti feszültség csökkent. Az évtized második felétől kezdve biztosított a vízum nélküli békés átkelés az országon, a hazánkba látogató macedón állampolgárok számára is feloldották a vízumkényszert 2010 januárjától.

2001-ben a fentebb jelzett konfliktus miatt hazánk NATO-tagállamként részt vett az illegálisan tartott fegyverek begyűjtését célzó műveletben, majd az azt követő években pedig az EBESZ-megfigyelők tevékenységét támogató, illetve az ország destabilizálódását megakadályozni hivatott NATO-műveletekben. Magyarország napjainkban is részt vállal a békefenntartásban, a NATO-parancsnokságon egy tiszt képviseli hazánkat. Az EU-nak a macedón rendőrség munkáját támogató műveletében pedig 2004. január végétől 5 magyar rendőr vesz részt. Általában elmondható, hogy a macedón biztonság megteremtésében és fenntartásában aktív közreműködő a magyar fél. Macedónia az egyik kezdeményezettje és célországa az ún. Szegedi Folyamatnak, ezért macedón köztisztviselők, szakértők felkészítése, biztonságpolitikai képzése zajlott Magyarországon. Budapest volt a helyszíne a macedón rendőrtisztek továbbképzésének is, amelynek témája a szervezett bűnözés és terrorizmus elleni küzdelem (HÁRY Sz. 2009).

A két fél szerződéses kapcsolatai megfelelően alakulnak. Az elmúlt években több új kormányközi (beruházás-védelmi, kettős adózást kizáró, polgári légügyi, részleges vízummentességi, toloncegyezmény, oktatási és tudományos) egyezmény született. 2008-ban aláírták a nemzetközi fejlesztési együttműködést szabályozó nyilatkozatot is.

Az új típusú kereskedelmi megállapodást még 1996-ban megkötötte a két ország. 1999-ben pedig állat- és növény-egészségügyi megállapodást aláírására került sor. 2001-ben született megegyezés a beruházások kölcsönös védelméről, valamint a kettős adóztatás elkerüléséről. A gazdasági kapcsolatok nem túl nagy területre fókuszálnak, elsősorban Magyarország számára biztosítják a külkeres-

kedelmi aktívumot. Általában elmondható, hogy a kétoldalú kereskedelmi forgalomban a magyar export tételei: az élőállatok és állati termékek, a gépek és berendezések, a növényi termékek, valamint a műanyagok és gumiárúk. A magyar importban a textilipari anyagok és textilárúk, a nem nemesfémek és az ezekből készült áruk és az élelmiszerkészítmények, italok a legjelentősebb tételek. A kétoldalú gazdasági kapcsolatok legjelentősebb területe a magyar T-com (akkori nevén a MATÁV) térhódítása a macedón piacon, ugyanis 2000-ben sikerrel megvásárolta a Makedonski Telekom Rt. (MAKTEL) távközlési vállalat többségi tulajdonát. Ezzel Magyarország a harmadik legnagyobb befektetőnek számít az országban. Sajnálatos módon több nagy magyar cég nem követte a Telecom térnyerését. Középvállalati szinten történt csak előrelépés a tőkebefektetések területén, így a csongrádi Kör-Ker Iroda Kft környezetkímélő, bioenergiát előállító - 50 millió euró összértékű beruházás - üzemének létesítéséről írtak alá megállapodást (HÁRY S. 2009). A befektetések bővülését korlátozza, hogy a magyar vállalkozók, különösen a kis és középvállalatok előtt még nem elég ismertek a macedón tőkebefektetési lehetőségek, ágazatok (bár Podgoricában tavaly létrejött egy Információs Pont, amelynek szolgáltatásai Macedóniára kiterjednek).

A szegény, de természeti értékekben gazdag országban a turizmus még felfedezésre vár, érdemes lenne a magyar befektetők számára ezt a lehetőséget feltérképezni. Macedónia tranzit-jellegénél fogva kiválóan alkalmas arra, hogy a Görögország felé irányuló idegenforgalomban részt vevők legalább 2-3 vendégéjszakát az ország megismerésére szánjanak. Ehhez viszont az infrastruktúra fejlesztésére, szálláshelyek korszerűsítésére, tőkebefektetésre van szükség.

2. 5. Montenegró

Montenegró 2006-os önállóvá válása után a térség egyik legkisebb, gyorsan fejlődő állama. Az a vélekedés alakult ki, hogy az elmúlt néhány esztendő egyik leginkább befektető-barát állama, ahol hazánknak jó pozíciói és lehetőségei vannak.

A Szerbiától függetlenedett államról többen - főleg maga Szerbia - azt gondolta, hogy gazdaságilag életképtelenné válik. Azonban hamarosan bebizonyította, hogy valamikori államtársa nélkül is képes a gazdaság működtetésére. Nincs semmi olyan létfontosságú termék/árú/szolgáltatás, amit csak Szerbiából szerezhetnének be. Áramot Albániától, Romániától, Makedóniától vásárolnak, az olajat pedig a világpiacról szerzi be, a korábbi gabonaembargón okulva majdhogynem önellátóvá váltak illetve más országoktól vásárolnak (NAGY ABONYI Cs. 2006). Magyarország számára az új kapcsolatokra fogékony állam jó lehetőségeket kínált/kínál a tőkebefektetések és a kereskedelem, áruforgalom területén.

Magyarország 2005-ben megnyitotta külképviseletét Montenegróban. A politikai kapcsolatok gyorsan kiépültek a függetlenné vált országgal, több magas szintű állami vezetői találkozó jellemezte az elmúlt öt évet.

Az önállóvá vált Montenegróban az egyik legnagyobb külföldi tőkebefektetővé vált Magyarország, elsősorban a MATÁV üzlet (ma már T-com) révén, amely 110 millió euró vételárat jelentett és további 30 milliót fejlesztésekbe fektettek. Hasonló nagy üzletnek minősült az OTP által megvásárolt CKB bank (105 millió eurós vételárral és 25 milliós feljavítási kölcsönrel). A Hunguest Hotellánc is belépett a befektetők közé, 3 szállodát és tucatnyi bungalót vásárolt meg. Jelen van az országban a Trigránit is. Úgy tudni, hogy komoly szándék alakult ki egy bauxitbánya koncesszió iránt a Magyar Alumínium Rt. Részéről, valamint több kisebb-nagyobb vállalat is érdeklődő a bari kikötő lehetőségei – elsősorban a szolgáltató részleg iránt. A 2008-s évben a magyar tőkekihelyezés mértéke is növekedett. A statisztikai adatok szerint az összes befektető ország között Magyarország az első helyen áll. A kétoldalú kereskedelmi kapcsolatokban Magyarország 2008-ban többlettel zárt, amely élelmiszeripari és építőanyagok, elektronikai cikkek exportjából származott.

8. táblázat. A magyar-montenegrói külkereskedelem áruszerkezete (M EUR)

Megnevezés	KIVITEL		BEHOZATAL		EGYENLEG	
	2007	2008	2007	2008	2007	2008
Összesen	18,2	46,9	88,4	5,7	-70,1	41,2
Élelmiszer, ital, dohány	1,8	5,2	0,0	0,0	1,8	5,1
Nyersanyagok	0,0	1,0	2,6	2,7	-2,6	-1,7
Energiahordozók	0,5	0,2	-	-	0,5	0,2
Feldolgozott termékek	7,5	12,0	85,7	2,9	-78,2	9,1
Gépek, gépi berendezések	8,5	28,5	0,0	0,0	8,5	28,4

Forrás: KSH

A magyar vállalkozások befektetési lehetőségeire Podgoricában egy Információs pontot hoztak létre, amely segíti a tőkekihelyezést és a kereskedelmi tárgyalásokat. Montenegróban magyar befektetői szempontból kiemelt jelentőségűnek négy ágazat számít: mezőgazdaság, turizmus, bank-szektor, energiaszektor.

A turizmus az ország egyik fő bevételi forrásává nőtte ki magát. Növekedése kétszámjegyű, a leggyorsabban bővülő idegenforgalommal rendelkeznek a világon. A magyar turisták száma a statisztikák szerint lassan emelkedik. Egy felmérés szerint Magyarországról főleg a 19 és 30 év közöttiek, a tanulók illetve relatív magas átlag iskolai végzettséggel rendelkezők keresik fel az országot, elsősorban tengerparti üdülés céljából (NAGY ABONYI Cs. 2006).

2. 6. Görögország

A két ország kapcsolatát ugyan nem szövi át közös történelmi múlt, mégis a környékbeli államokhoz képest nagyobb szimpátia köti őket össze. Ebben szerepet játszott az is, hogy a középkortól kezdve jelentős számban éltek hazánkban görög kereskedők. De különösen a nagy empátiával közeledtek a magyarok a második világháború után emigráló görögök felé. (Görögországban az 1946-ban kitört polgárháborúban harcoló baloldali erők három év küzdelem után fegyverletételre kényszerültek és több mint 100 000 ezren hagyták el hazájukat). Magyarország – a Kommunista Magyarországi Pártjának javaslatára – lehetővé tette a menekülő görögök befogadását, az elkövetkező években több mint 10 000 fő telepedett le (később számuk négy ezer körülre apadt, a visszatelepülések következtében).

A két ország hivatalosan 1956-ban vette fel egymással a diplomáciai kapcsolatot, amely 1964-ban nyerte el a nagykövetségi szintet. Az első évtizedben a kontaktus alacsony szintjét elsősorban az magyarázta, hogy a két ország eltérő katonai és politikai tömbhöz tartozott. Csak lassan bontakozott ki az együttműködés, a nyolcvanas évektől kezdve több kétoldalú egyezmény aláírására került sor, ezek közül a gazdasági jellegű megállapodásokat érdemes kiemelni.

A magyarországi rendszerváltozást követően a magyar külpolitika fókuszába az euro-atlanti integrációhoz (EU, NATO) való csatlakozás került. Ez bizonyos mértékig felértékelte a görög kapcsolatokat is, bár túl intenzívebbé ezután sem vált az együttműködés. Születtek viszont újabb megállapodások, például a beruházások elősegítéséről és kölcsönös védelméről, a vízummentességről és vízumkönnyítésről, valamint barátsági és együttműködési szerződés. Majd megtörtént az alapszerződés aláírása is 1992-ben, amelyet államfői, miniszterelnöki, parlamenti elnöki és miniszteri kölcsönös látogatások követtek. Ezek során megteremtődtek a feltételek egy sor egyezmény aláírására mint az oktatási, tudományos és kulturális együttműködés, a mezőgazdasági-, titokvédelmi-, és a környezetvédelmi és területfejlesztési megállapodás.

A két ország állami és intézményi kapcsolataiban 2003 kiemelkedő év volt. Ekkor vette át Görögország az Európai Unió soros elnökségét, és itt került sor a magyar csatlakozási szerződés aláírására is, amely értelmében Magyarország 2004 januárjától az EU teljes jogú tagja lett.

A görög-magyar gazdasági kapcsolatok, ahogy már fentebb jeleztük a nyolcvanas évektől datálhatók. Már akkor is meghaladta a Görögországba irányuló magyar export a görög importot. Az ezredfordulón a magyar-görög áruforgalomban az export értéke 95,2 M USD, az importé 54,2 M USD volt, a korábbiakhoz képest 29, illetve 2,5%-os emelkedést jelent. A dinamikus exportnövekedést az okozta, hogy jelentős forgalmú új cikkek jelentek meg (mobiltelefonok, rézrudak, gőzkazánok), és nőtt számos termék forgalma (személygépkocsi, acéláru, TV- és videokészülék, vegyi- és

műanyag, gumiabroncs, hűtőszekrény). A magyar export hagyományos részét egyébként a vas- és acélárak, papíripari termékek, fa- és vegyi áru, videomagnók, varrocérna, valamint élőállat (marha, juh) teszi ki.

Magyarország, mint kereskedelmi partner az EU-hoz történő csatlakozást követően felértékelődött Görögország számára. A magyar export 2005-ben újabb rekordot ért el, az előző évhez viszonyítva 37%-kal bővült, mivel a magyar import értéke 3%-kal csökkent, így a magyar aktívum az elmúlt évben csaknem 100 millió euróval emelkedett, s összességében megközelítette a 300 millió eurót. A forgalom ugrásszerű bővülésével a magyar kivitel szerkezete is jelentősen átalakult, Görögország a magyar mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek fontos piacává vált. A mintegy 300-400 magyar exportáló között sok a kis és közepes méretű vállalkozás (www.nfgm.gov.hu).

A Magyarországon befektetett görög működőtőke állományát tekintve a legnagyobb befektető az athéni székhelyű és részben görög tulajdonú Coca-Cola Hellenic Bottling Co., amely átvette az amerikai márkatermék magyarországi előállítását. Ezentúl a Zeritis csoport magyarországi befektetései – a piszkei és a szentendrei papírgyárak megvétele - mellett a Plias cég folyékonyszappan-gyártó üzeme, a Maillis csomagolóanyag-gyártó és csomagolási rendszereket forgalmazó cég Danubiapack néven működő raktárbázisa érdemel említést. De növekednek a görög cégek befektetései a magyar szoftver ágazatban is (www.itd.hu).

A magyar működőtőke-befektetés alacsonyabb értéket képvisel. Elsősorban a turizmus területén próbálkoznak a magyar vállalkozók, vendéglátóipari beruházásban illetve görögországi ingatlan vásárlásban érdekeltek, de igen csekély mértékben sikerült eredményt elérniük. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az 1940-es évek végén, 1950-es évek elején Magyarországra menekült görög emigránsok leszármazottai aktív szerepet játszanak a gazdasági kapcsolatok fejlesztésében (PAP N. 2007).

A turizmus jelentős szerepet játszik Görögország gazdaságában, évente közel 200 ezer magyar turista keresi fel Görögországot, és mintegy 60-70 ezer görög vendég érkezik Magyarországra.

A két ország között élénk, közvetlen jellegű kulturális kapcsolatok folynak. Az együttműködés jó néhány esetben testvérvárosi keretek között zajlik, az önkormányzatok meghívása alapján. Testvérvárosi kapcsolat működik többek között Beloianisz–Ajosz Dimitriosz, Budaörs–Pirgosz Iliász, Fehérgyarmat–Szkidra, Pécs–Joánina települések között, de a kör folyamatosan bővül. A kétoldalú kulturális kapcsolatok alapját a 3 éves kormányközi együttműködési programok (munkatervek) képezik. Az elmúlt évekhez képest megnőtt a magyar kultúrát bemutató görögországi rendezvények száma, és a görög kultúra magyarországi jelenléte is erősödött. A két ország közötti tudományos és technológiai együttműködés keretében közös kutatási területek közé tartozik a magyar és a görög élelmiszerhálózat átláthatósága, a biológiailag lebontható polimerek kifejlesztése, a modern infor-

máció-technika és az innováció alkalmazása a mezőgazdaságban stb. Az oktatási-kutatási megállapodás lehetővé teszi ösztöndíjasok, kutatók cseréjét a két ország között és felsőoktatási együttműködést is életre hív.

3. ÖSSZEGRZÉS

Napjainkban az Európai Uniónak egy új alrendszere van kialakulóban a balkáni térségben, amely összekötő kapcsolatot jelent Közép-Európa és a Mediterráneum között. E ténynek mind Magyarország, mind pedig a Balkán térség számára számottevő társadalmi, gazdasági és kulturális jelentősége van.

A magyar-balkáni kapcsolatok intenzitása történelmi koronként változó, a mindenkori bel-, és külpolitikai-, nagyhatalmi viszonyok függvényében. Napjaink kapcsolatai mélységét egyrészt meghatározza a múltbéli, a valamikori viszonyrendszer, hatással van rá az egymás területén élő etnikumok helyzete is (mint a horvát-magyar, a szerb-magyar viszony). De a posztjugoszláv térségben lévő országok számára egyedüli lehetőségnek kínáló euro-atlanti integráció közelebb hozza Magyarországot, erősítheti a meglévő kapcsolatokat.

A nagypolitika feladata megteremteni a lehetőségeket a térségben való tartós és hatékony jelenlétre, biztosítani intézmények, valamint szakembergárda révén az integrációs tapasztalatok átadását. Emellett lehetővé kell tenni a magyar termékek még nagyobb arányú kivitelét és a tanulmányban is feltárt még kiaknázatlan befektetési területeken való megjelenést. A jelenlegi gazdasági, pénzügyi helyzetben Magyarországnak még nagyobb gazdasági aktivitásra kellene törekednie a térségben. A tudományos elemzések, valamint a kormányzati információk birtokában szükséges kijelölni azokat a területeket, ahol a meglévőnél jóval nagyobb gazdasági aktivitásra van szükség, és az ehhez kapcsolódó diplomáciai lépéseket is mozgósítani kell.

Különösen fontos a magyar EU elnökség (2011 első félév) közeledte kapcsán a Balkán abszolút prioritásként való kezelése. Meg kell teremteni a feltételeket ahhoz, hogy a térséggel való földrajzi közelség és szoros történelmi kapcsolatok révén Magyarország váljon az EU balkáni információs centrumává, az itt koncentrálódó ismeretek, kapcsolatok révén segítse a térség bekapcsolását illetve a multinacionális cégek megjelenésében közvetítő szerepet vállaljon. Mindez tartós sikert csak úgy hozhat, ha a magyar társadalom – különösen a befektetni szándékozó kis -, és középvállalkozások – számára is egy árnyalt, reális Balkán- kép kerül közvetítésre.

4. FELHASZNÁLT IRODALOM

- BALI L. 2009: *A horvát-magyar kapcsolatok néhány fontosabb aspektusa 1991-től napjainkig*. In: M. Császár Zs. (szerk.) *Balkán Füzetek Különszám II.*- PTE KMBTK, Pécs, pp. 261-268
- BARTILETT, W 2003: *Croatia. Between Europe and the Balkans*. Routledge, 176 p.
- GLATZ F. (szerk.) 2007: *A Balkán és a Magyarország váltás a külpolitikai gondolkodásban*. MTA TTK Európa Intézet, Budapest, 430 p.
- ILLÉS I. 2002: *Közép- és Kelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 220 p.
- HAJDÚ Z. 2003: *Az intézményes Balkán-kutatás kialakulásának és fejlődésének problémái Magyarországon 1948-ig*. – *Balkán Füzetek No.1*. Pécs, 71 p.
- HAJDÚ Z. - ILLÉS I. - RAFFAY Z. (szerk.) 2007: *Délkelet-Európa: Állambatárok, határon átnyúló kapcsolatok, térszerkezetek*. MTA RKK, Pécs 161 p.
- HAJDÚ Z. - PAP N. - TÓTH J. (szerk.) 2001: *Az átalakuló Balkán politikai – földrajzi kérdései*. PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs 231 p.
- HÁRY SZ. 2009: *Macedóniak kül-, és biztonságpolitikája., magyar-macedón kapcsolatok*. - In: M. Császár Zs. (szerk.) *Balkán Füzetek Különszám I.*- PTE KMBTK, Pécs, pp. 70-86
- HÓVÁRI J. 2006: *Adriai és balkáni hatások a Balatontól a Dráváig*. - In: Pap N. (szerk.). *Balatontól az Adriáig*. Lomart Kiadó- PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs, pp. 43-58.
- JUHÁSZ J. 2009: *A szerbiai politikai változások tendenciái* - www.balkancenter.hu/pdf/juhasz_balkanmint01.pdf - Letöltés ideje: 2010. 02. 12.
- KÁDÁR B.2007: *Az Európai Unió külgazdasága, Délkelet-Európa és Magyarország* – In: Glatz F. (szerk.) *A Balkán és Magyarország – váltás a külpolitikai gondolkodásban?* MTA Társadalomkutató Központ- Európa Intézet, Budapest pp. 41- 45.
- KOC SIS K. (ed). 2007: *Délkelet-Európa atlasz*. – FKI Bp. 136 p.
- LÁSZLÓ M. - GÁSPÁR A. 2006: *A horvát gazdaság állapota az állami gazdaságpolitika tükrében*. In: M. Császár Zs. (szerk.) *Balkán Füzetek No. 4*. PTE TTK KMBTK Pécs, pp. 89-99.
- M. CSÁSZÁR ZS 2008: *Magyarok a határ túloldalán – A baranyai állambatár a XX. században*. - Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Bp. pp. 164-172

- M. CSÁSZÁR ZS - KOLUTÁ CZ A. 2009: *Baranya megye és Tuzla kanton társadalmi-gazdasági változásainak összehasonlító elemzése*. - Közép-Európai Közlemények II. évf. 1. szám No.3. pp. 18-30.
- NAGY ABONYI CS. 2006: *Magyar gazdasági törekvések Montenegróban*. - In: Pap N. (szerk.): *Balatonról az Adriáig*. Lomart Kiadó- PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs
- PÁMER Z. 2009: *A dél-dunántúli régió és a horvát önkormányzati középszintek, valamint a területfejlesztési intézményrendszer kapcsolatai*. In. M. Császár Zs. (szerk.) *Balkán Füzetek Különszám II.*- PTE KMBTK, Pécs, pp. 268-280.
- PAP N. 2007: *A Balkán „kís” politikai földrajza*. In: Reményi P. (szerk.) *Balkán Füzetek No.5.* 126. p.
- PAP N. 2009: *Nyugat-Balkán*. In. Pap N. – Kobolka I. (szerk.): *Budapest MK KBH* pp. 145-168.
- PRÉVÉLAKIS, G. 2007: *A Balkán. Kultúra és geopolitika*. Imedias Kiadó, Kozármisleny, 220 p.
- VARGA I. 2009: *Magyarország és Bosznia-Herzegovina kapcsolatai*. In. M. Császár Zs. (szerk.) *Balkán Füzetek Különszám II.*- PTE KMBTK, Pécs, pp. 217-222
- <http://www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Ketoldalukapcsolatok/Europa/Gorogorszag/letoltés> ideje: 2010. január 20.
- <http://www.itd.hu/orszaginfo> Görögország (letöltés ideje 2010. február 10)
- www.nfgm.gov.hu/data/cms920813/Gorogorszag.pdf (letöltés ideje 2010. február 10)

A BOSZNIAI HÁBORÚ HATÁSA TUZLA KANTON TÁRSADALMI – ETNIKAI VISZONYAIRA¹

HASANOVIC-KOLUTACZ ANDREA²

1. BEVEZETÉS

Jugoszlávia felbomlását a vegyes lakosságú Bosznia-Hercegovinában (a továbbiakban BiH) véres polgárháború (1992–1995), és kegyetlen etnikai tisztogatások kísérték. Habár különböző nemzetiségei és vallásfelekezetei – kisebb megszakításokkal – több évszázadon keresztül békésen éltek egymás mellett, az ország napjainkra mégis az etnikai konfliktusok és az embertelenség szimbólumává vált.

Jelenlegi formájában Bosznia-Hercegovina egy nagyon specifikus államalakulat, ahol a fennálló politikai helyzet szorongató és komplikált. A vérontást lezáró daytoni egyezmény (1995) nem hozott megoldást a térség problémáira, az aktuális szituációval egyik háborúzó fél sem elégedett.

Az ország egyik legszembetűnőbb jellemzője etnikai és vallási megosztottsága. Bosznia lakosságának nagy részét a három államalkotó nemzet – bosnyák, horvát, szerb – tagjai teszik ki, amelyek azonban önmagukban nem alkotnak többséget és ez számos feszültség forrása. A bosnyákok, horvátok, szerbek mellett 17 törvény által elismert kisebbség is él az országban, melyek pontos száma ismeretlen.

Az 1990-es évek elején zajló háborúnak számos hosszantartó, negatív következménye lett. Míg egyes kihatások szemmel láthatóak és statisztikailag is megerősítettek (pl. az elesettek/eltűntek, a belső és külső menekültek, a lerombolt lakóépületek száma, az anyagi–gazdasági veszteség mértéke, stb.), addig a következmények bizonyos típusát nem könnyű felismerni, de mindez nem jelenti azt, hogy nem is léteznek.

A háború legvégzetesebb eredménye a családok, a helyi közösségek, valamint az addig toleranciával és békés együttéléssel jellemezhető hagyományos társadalmi struktúra szétesése. Napjaink boszniai társadalmát a „másikkal”, „másilyennel” szembeni erős megosztottság és nagyfokú előítélet jellemzi. Az általános emberi jogok biztosítása és a negatív diszkrimináció elleni küzdelem az összes országos és helyi jogi dokumentumban prioritást élvez, a törvényekben foglaltak gyakorlatba történő átültetése azonban vontatottan halad, ezért az etnikai diszkrimináció kérdése még mindig aktuális az országban. A különböző etnikumok, kisebbségek, és a szociális értelemben vett marginál-

¹ A tanulmány a 61432 számú OTKA támogatásával készült

² Végzett doktorandusz, PTE Földtudományok Doktori Iskola. Témavezető: dr. M. Császár Zsuzsa, PhD, egyetemi docens. E-mail: kolutacz.andrea@pte.hu.

lis csoportok társadalmi kirekesztésének megszüntetése és a velük kapcsolatos negatív előítéletek visszaszorítása az eddigieknél nagyobb erőfeszítéseket kívánna. A háború utáni gazdasági-infrastrukturális helyreállítás a megoldandó társadalmi-politikai feladat könnyebbik részét jelenti, nehezebb viszont a különböző etnikumok, és általában az emberek közötti bizalom újjáépítése.

Tanulmányunkban a Bosznia-Hercegovina északkeleti országrészében található Tuzla kanton-ra vonatkozóan vizsgáljuk az 1992 és 1995 közötti háborút követő etnikai folyamatok/viszonyok alakulását, a témára vonatkozó dokumentumok és egy kérdőíves felmérés alapján.

2. AZ ETNIKAI EGYÜTTÉLÉSRE HATÓ TÉNYEZŐK

Mielőtt szűkebb értelemben vett témánkra rátérnénk, érdemes megvizsgálni az etnikai együttélés milyenségét alakító tényezőket. Az etnikai együttélés milyensége ugyanis nemcsak a „másikkal” kialakított emberi kapcsolatokat határozza meg, hanem az általános társadalmi fejlődést is befolyásolja.

Egy bosznia-hercegovinai független kutatócsoport 2003-ban országos kérdőíves felméréssel vizsgálta a lakosság államhoz fűződő viszonyát, valamint a különböző etnikumokkal kapcsolatos véleményformálását befolyásoló tényezőket (KUKIĆ, S. 2003.).³ A 10 kérdésből álló kérdőív kitöltésében 5895, 18 évesnél idősebb személy vett részt. A megkérdezettek 38%-a a Boszniai Szerb Köztársaságból (a továbbiakban RS), 62%-a a Bosnyák–Horvát Föderációból (a továbbiakban FBiH) származott. A válaszadók 39%-a bosnyák, 24%-a horvát, 34%-a szerb, 3%-a egyéb nemzetiségű volt. A kapott eredmények nemcsak a vizsgálatban szereplők személyes viszonyát tárják fel a sajátjuktól eltérő nemzetiségűekkel és magával az állammal kapcsolatban, hanem a közvetlen környezetükben uralkodó általános társadalmi légkör mutatói is.

Nyolc évvel a háború után a válaszadók többsége nem tekintett BiH-ra demokratikus országnak. 36%-uk szerint az állam semmilyen szempontból sem nevezhető demokratikusnak, 43% „többé-kevésbé”, és csupán 12% tartotta Boszniát demokratikus országnak. A felmérésből az is kiderült, hogy a válaszadók kétharmada, amennyiben lehetősége lenne rá, ideiglenesen, vagy hosszantartóan szívesen külföldre vándorolna, hogy ott keressen magának jobb életkörülményeket, míg 25%-uk akkor sem hagyná el a szülőföldjét, ha módjában állna. Az inkább a maradást választók körében az idősebb és a kevésbé iskolázott korosztály tagjai, míg a kivándorlás mellett voksolók között a fiatalabb (35 évesig), iskolázottabb populáció tagjai voltak többségben.

³ A „Hogyan egyesíteni és hogyan integrálni Bosznia-Hercegovinát Európába?” (*Kako integrirati BiH, kako integrirati BiH u Evropu?*) projekt keretében felvett kérdőívet a „Tuzlai Polgári Fórum”, a livnoi „Polgári Együttműködési Centrum”, a „hCa Tuzla” és „hCa Banja Luka” civil szervezetek realizálták.

A kutatók azt is vizsgálták, hogy a válaszadók mennyire érzik Bosznia-Hercegovinát sajátjuknak. Az országban létező kettős állampolgárság intézménye a horvát és szerb lakosok számára lehetővé teszi, hogy a bosznia-hercegovinai mellett a horvát, vagy szerb állampolgárságot is felvegyék. A kérdezők arra voltak kíváncsiak, hogy amennyiben a kettős állampolgársággal rendelkező adatközlők egy nap választani kényszerülnének a bosznia-hercegovinai és az egyéb állampolgárságuk között, melyiket tartanák meg? A válaszadók 35%-a saját bevallása szerint nincs abban a helyzetben, hogy két állampolgárság közül kellene választania. Ezek a válaszadók főként bosnyák nemzetiségűek voltak. A megkérdezettek 21%-a annak az államnak az állampolgárságát preferálja, amelyben él, azaz a bosznia-hercegovinait, míg 10%-uk a másik állampolgárság megtartása érdekében szívesen megválna attól. Az adatközlők 34%-a viszont nem tudja, mit tenne ebben a helyzetben, melyik meglévő állampolgárságának megtartását választaná. A kérdőívből kiderül, hogy a RS-ban a Bosznia-Hercegovinához, mint szülőföldhöz való kötődés jelentősen kisebb, mint a FBiH területén, vagy országos szinten. A „bosznia-hercegovinai állampolgárság megtartása“ válaszlehetőséget jelölők többsége (42%) a FBiH-ból, egynegyedük (24%) a RS-ból származott.

A boszniai lakosság körében jelentős mértékben uralkodik az a meggyőződés, mely szerint olyan államban élnek, amelyben bizonyos etnikai közösségek privilegizáltak. A megkérdezettek 23%-a szerint a többi nemzetiséghez képest a bosnyákok jobb helyzetben vannak. Ez a vélemény mindkét entitásra jellemző, de mindenekelőtt a RS-ban hangsúlyos. A válaszadók 10%-a szerint viszont a BiH-ban élő etnikumok közül a szerbek vannak a legjobb helyzetben. A FBiH-ban kétszer több adatközlő gondolkodott így, mint a RS-ban. A horvátokat a válaszadók mindössze 9%-a tartotta kivételezettnek. A RS-ban ez az arány is alacsonyabb volt, mint a FBiH-ban. A válaszadók egynegyede nemzetiség konkrét megnevezése nélkül gondolta úgy, hogy a többiekhez képest egyes etnikai csoportok jobb helyzetben vannak. Ez a vélemény a RS területén valamivel hangsúlyosabb, mint a FBiH-ban. A megkérdezettek egyharmada viszont úgy véli, hogy a boszniai államalkotó nemzetek azonos helyzetben vannak, egyik sem emelkedik a másik fölé. Érdekes, hogy ez a vélemény ugyancsak a RS területén uralkodik inkább, mintsem a FBiH-ban.

A jövőtől való félelem a boszniai állampolgárok életében a mai napig jelen van. A kérdőív felvételének időpontjában a válaszadók 23%-a vélte úgy, hogy amennyiben a nemzetközi szervezetek és fegyveres erők elhagynák BiH területét, a háborús konfliktus jó eséllyel éledne újjá. 36%-uk szerint azonban mindezt az esély csak nagyon kicsi. Az újabb háború kirobbanásától való félelem a RS területén valamivel nagyobb, mint a FBiH-ban. Bosznia-Hercegovina demilitarizációját a válaszadók 66%-a támogatná, mindkét entitásban körülbelül azonos arányban. Az adatközlők többsége a feltétel nélküli fegyveres leszerelés mellett foglalt állást, 13%-uk viszont csak abban az esetben engedné, ha a demilitarizáció BiH nyugati és keleti szomszédainál is megtörténne.

Az állami intézményekkel kapcsolatban a felmérésben résztvevők bizalmatlanságukat fejezték ki. A 2003-ban hatalmon lévő kormánynak az 1-től 5-ig terjedő skálán az adatközlők 50%-a 0-át és 1-et adott, míg 4 és 5 között összesen 11%-uk választott. Ennél a kérdésnél az entitások közötti különbség nem volt számottevő. A BiH-ban fellelhető egyházak sem élveznek nagyobb bizalmat a lakosság részéről, noha az ő helyzetük valamivel jobb, mint a vizsgált állami szervek (bírószékek, rendőrség, az entitások kormányai, minisztertanács, parlament, állami közszolgálati média, az entitások televíziói, Főmegbízotti Hivatal). A vallási intézményekkel kapcsolatos kritikus hozzáállás a RS területén valamivel erősebb (39%), mint a FBiH-ban (30%). A kérdőívben az is kiderült, hogy a boszniai polgároknak nagyobb bizalmuk van a nemzetközi szervezetek intézményeiben, mint azokban, amelyek megválasztásában választópolgárként tevékenyen részt vesznek. Például a Boszniai Főmegbízotti Hivatallal (OHR) kapcsolatban az 1-től 5-ig terjedő skálán a válaszadók 38%-a 0 és 1, 35%-a 2 és 3, 27%-a 4 és 5 közötti értéket jelölt. A Hivatallal kapcsolatos ellenérzés a RS területén valamivel nagyobb volt (45%), mint a FBiH-ban (34%). Ennek oka – a RS elszakadását célzó, periodikusan visszatérő szándékok ismeretében – nagy valószínűséggel a mindenkori főmegbízottnak az ország újraegyesítésére tett erőfeszítéseiben jelölhető meg.

A fentiek után nem meglepő, hogy a boszniai lakosság többsége nem hisz abban, hogy Bosznia-Hercegovina záros határidőn belül az EU egyenrangú partnerévé válhat. A megkérdezettek egyharmada az elkövetkező 5–10, egynegyedük 15–20 éven belül várja az ország EU csatlakozását. 15%-uk szerint azonban BiH sosem lesz a nemzetközi közösség tagja (KUKIĆ, S. 2003.).

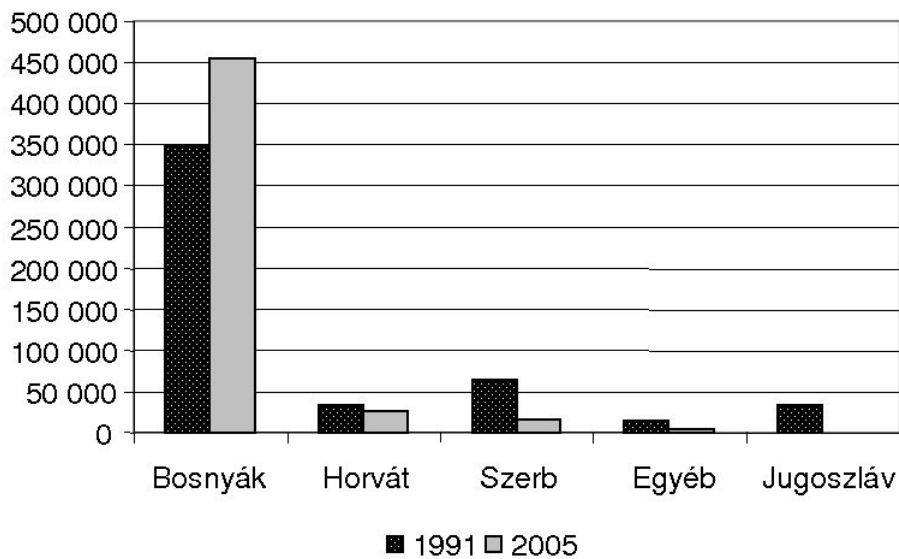
3. AZ ETNIKAI EGYÜTTÉLÉS POZITÍV PÉLDÁJA – TUZLA KANTON

3.1. A vizsgált terület bemutatása

A mai Tuzla kanton (a továbbiakban TK) területén az 1991-es népszámlálás idején közel félmillió lakos élt. A háború előtti népesség csaknem háromnegyedét (70%) a muzulmán vallású bosnyákok tették ki, emellett 23% volt a nem bosnyák nemzetiségűek (horvát, szerb, egyéb) és 7% a jugoszlávok aránya. A háború során lezajlott etnikai változások következtében mára a kanton lakosságának túlnyomó többségét a bosnyákok adják (90%), őket nagyságrendben a horvátok (5%), a szerb-

bek (3%), és az egyéb nemzetiségűek (2%) követik (HASKOVIĆ, R. 2000). A helyi etnikumok közül a szerbek nagyobb (13-ról 3%-ra), a horvátok kisebb (7-ről 5%-ra) számaránycsökkenést szenvedtek el (1. ábra).

1. ábra. Tuzla kanton nemzetiségi összetételében bekövetkezett változások 1991 és 2005 között (fő)

Forrás: Izveštaj o evidentiranim potencijalnim korisnicima pomoći za obnovu i povratak u BiH, Sarajevo 2005. alapján saját szerk. 2009.

A boszniai háborút a nagy emberveszteség mellett a nem kívánt lakosság szisztematikus száműzése jellemezte. A kényszerű migráció az ország több tartományában az etnikai összetétel megváltozását eredményezte (REMÉNYI P. 2009). Ez a folyamat nem hagyta érintetlenül a tuzlai régiót sem – a legtöbb belső menekültet⁴ itt regisztrálták.

⁴ A boszniai menekültügyi nyilvántartások három kategóriával dolgoznak: a *menekülteknek* (*izbjeglice*) nevezett személyek jelenlegi tartózkodási helye BiH-án kívül van; a *költözésre kényszerült személyek*, vagy *belső menekültek* (*ruseljeno lice*) országon belüli tartózkodási helye különbözik attól az opcinától, ahová vissza szeretnének térni, illetve esetleg abban az opcinában tartózkodnak, ahol a háború előtt is éltek, de különböző okok miatt (megrongálódott az épület, vagy illegális lakásfoglalás) nem áll módjukban visszatérni a háború előtti lakcímükre; a *visszatérteknek*, vagy *visszatelepülteknek* (*povratnik*) nevezett személyek sikeres visszaköltözést hajtottak végre háború előtti lakhelyükre.

A háború befejezésekor körülbelül 150 000 belső menekült tartózkodott Tuzla kantonban, a legtöbben a Boszniai Szerb Köztársaságból érkeztek. A migrációs hullám főként a kanton urbánus központjait érintette. 1997 végén a kantonban jelenlévő lakosság (614 687 fő) 76%-a helyi lakos, 24%-a pedig belső menekült volt (Đozić, A. 2003). Ez utóbbiak száma 2009 őszére 17 000-re csökkent, ami a terület lakosságának már csak 3%-át jelentette⁵.

Tuzla kanton őshonos lakossága relatíve békés tudott maradni a három etnikum véres háborújában, jelentősebb atrocitások nem történtek az itt élő bosnyákok, horvátok és szerbek között. A helyi pravoszlávok többsége lojális maradt szülőföldje iránt, BiH más etnikailag kevert nagyvárosaihoz képest (pl. Sarajevó, Mosztár) nem történt körükben tömeges kiköltözés, sokan közülük a terület védelmében is részt vettek. A kiköltözés mellett döntők főként a – boszniai és szerbiai – világi és egyházi szerb vezetők háborús retorikájának hatására hagyták el a tuzlai régiót.

A napjainkban is zajló kétirányú visszatelepülési folyamat ellenére, még közel sem állt helyre Tuzla kanton lakosságának háború előtti etnikai összetétele – és nagy valószínűség szerint nem is fog már.

A kantonban élő bosnyákok száma 1991 és 2005 között 20%-kal növekedett, ennek okait a következőképpen lehet meghatározni:

- a háború során szinte kizárólag bosnyákok menekültek a kantonba, és nagy részük tartósan meg is telepedett itt,
- a nem bosnyák etnikum egy része kiköltözött a kantonból (kb. 80 000-en, főként szerbek),
- a kantonba visszatelepülők között a bosnyákok számaránya a legmagasabb.

2005-ig 14 113-an költöztek vissza TK-ba, a visszatelepülők 79%-a szerb, 21%-a horvát nemzetiségű volt. A szerb visszatelepülés főként a kanton RS-val határos területeire irányul. A kantonba irányuló kisebbségi visszatelepülés iránt azonban egyre csökken az érdeklődés, melyet a kantonban zajló nemzetiségi folyamatok sem ösztönöznek.

Tuzla kantont és Tuzla városát BiH egyik legtoleránsabb és legpolgáribb régiójaként tartják számon, azonban itt is tapasztalható a többségi etnikum politikai és hatalmi dominanciája. Amíg a RS-ban a bosnyákokat és a horvátokat diszkriminálják, addig a FBiH-ban a szerbek jogait rövidítik meg. Nincs ez másképp a vizsgált régióban sem. A szerbek képviselete az állami szervek és cégek vezetőségeiben elenyésző. Tuzla város kivételével még nyomuk sincs az államigazgatási szektorban. A TK közgyűlésének adminisztrációjában dolgozó 28 személy közül 2007-ben például 25 volt bosnyák, 2 horvát és 1 szerb nemzetiségű. A helyi horvátok sincsenek a szerbeknél jobb helyzetben. A

⁵ Tuzla kanton Felújítási Fejlesztési és Menekültügyi Minisztériumának adata – <http://www.rtvslon.ba/>.

Tudományos Kulturális és Sportminisztériumban például a dolgozók 88%-a bosnyák nemzetiségű, míg a vezető testületekben ez az arány még magasabb (95%). Az említett minisztériumban a horvátoknak nincs egyetlen felelős beosztású képviselője sem, holott ezen államigazgatási szervben keresztül realizálódnak az alapvető nemzetiségi érdekek (pl. iskolaügy, nyelv, nemzeti identitásőrzés, stb.). Tuzla kanton egyéb közigazgatási hivatalaiban is elhanyagolható számú horvát dolgozik (IVANOVIĆ, N. J. 2005).

A helyi kisebbségi visszatelepülési folyamatot koordináló szervek legfontosabb teendője a lerombolt lakóépületek rekonstruálásának felgyorsítása a visszatérések szempontjából preferált területekre összpontosítva. A többségi etnikum dominanciája azonban itt is érvényesül. Felújítanak például 100, bosnyák tulajdonban lévő házat, míg a kisebbségi etnikumok számára egyet sem, vagy az ő ingatlanjaikat egyszerűen hagyják tönkremenni (RADAŠ, N. 2002).

A háború előtti lakóhelyre történő (kisebbségi) visszatelepülés fenntarthatósága szempontjából elengedhetetlen a visszatérők hosszú távú életperspektíváinak javítása. A Tuzla kantonba irányuló, egyre csökkenő horvát és szerb visszatérés okaiként jelölhetők meg az ideiglenes tartózkodási helyen talált kedvezőbb életfeltételek – sokan időközben családot alapítottak, megfelelő munkahellyel rendelkeznek. A Tuzla kantonból származó horvátok és szerbek nagy része eladja éppen visszaszerzett ingatlanát, és a szomszédos Horvátországban, Szerbiában, vagy BiH horvát és szerb többségű országreszén lévő ideiglenes lakóhelyén marad (esetleg költözik), ezzel is erősítve a kantonban zajló etnikai homogenizációt.

A Tuzla kantonban élő klasszikus értelemben vett kisebbségek összetételét és pontos számát nem ismerjük. Mindez azért van így, mert – a diszkriminációt elkerülendő – ezek a személyek a hivatalos statisztikákban nemigen jelennek meg kisebbségiként, hanem a valós etnikai hovatartozás elismerése helyett sokszor inkább a többségi etnikumhoz tartozóknak vallják magukat. A kantonban nincs külön kisebbségi oktatási program, az összes nemzetiség a többségben lévő etnikum (bosnyák) tanterve szerint tanul. Ez alól kivételt csak a horvátok ferences rendi gimnáziuma képez.

A helyi kisebbségek közül a legtöbb problémával a roma populáció terhelt. Tuzla kanton területén körülbelül 15 000 roma él. Nemhivatalos források szerint a romák 0,1%-a bír munkahellyel, ezen kívül hárman rendelkeznek felsőfokú, 100-an középfokú végzettséggel. TK oktatási minisztériumában egy a romák ügyével foglalkozó tisztviselőt is alkalmaznak, akinek elsődleges feladata elősegíteni, hogy minél több roma származású gyermek vegyen részt (mindenekelőtt) az általános iskolai képzésben és tovább. Gondot okoz azonban, hogy a boszniai iskolák nincsenek kellőképp felkészülve arra, hogyan kerüljék el a roma gyerekek megalázását, provokálását és diszkriminálását a más etnikumhoz tartozó gyerekek, szülők, de gyakran maguk a tanárok részéről is. A sorozatos megkülönböztetés következményeként a roma tanulók rendszerint maguktól abba-/elhagyják az iskolát.

A fenti negatívumok ellenére a Tuzla kantonban fellelhető etnikumok közötti viszony BiH más országrészeihez képest – pl. Drina-mente, Szarajevó, Mosztár, Stolac, Široki Brijeg, stb. – jobbnak, konfliktus-mentesebbnek tekinthető. Az említett helyeken gyakrabban felszínre kerülő etnikai-vallási megkülönböztetést a vezető nacionalista pártok működése, és az általuk teremtett politikai légkör is táplálja. Ezek a pártok kizárólag saját etnikumuk érdekeit képviselik, és semmit sem tesznek a különböző nemzetiségek és vallási felekezetek közti tolerancia kiépítéséért – ehelyett az etnikai homogenizáció védelmezésével a „másiktól” való félelmet táplálják. A Tuzla kantonban uralkodó pártokra azonban kevésbé jellemző az ilyen jellegű hozzáállás. Az 1991-es választásokon például Tuzla volt az egyetlen város Bosznia-Hercegovinában, ahol nem a nacionalista pártok, hanem a szavazatok 68%-ának megszerzésével az ún. „antinacionalista blokk” győzedelmeskedett. Mindezért Tuzla a helyi és a külföldi média/közvélemény szemében a tolerancia szimbólumává vált, mely pozícióját a mai napig tartja. A kantonra politikai–gazdasági–kulturális szempontból kisugárzó hatással bíró központban a háború utáni periódusban is a 1990-es évek első demokratikus választása után hatalomra kerülő multietnikus szavazóbázist maga mögött tudó SDP (Szociáldemokrata Párt) maradt hatalmon. A kantonban meglévő pozitívabb etnikai viszonyokat magyarázhatja, hogy a Tuzlában kötött házasságok 25%-a etnikailag vegyes (KAHROVIĆ, S. 2007), illetve, hogy az országos politika szintjén gerjesztett sokszor mesterséges ellenségeskedés és a lokális mindennapi élet gyakorlata élesen elválik egymástól.

A nemzetiségekkel kapcsolatos bánásmódban 2009 őszén pozitív változás állt be Tuzla kantonban. A helyi kormányzat ekkor fogadta el a nemzetiségi kisebbségek jogait védő törvénytervezetet (*Prijedlog zakona o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u Tuzlanskom kantonu*), ezzel a kantonok közül a tuzlai lett az első, amely ilyen jellegű jogszabállyal bír. A jogszabály megerősítette például, hogy minden romának jogában áll az állami hivatalokban és más közintézményekben elhelyezkedni/hivatalt vállalni, úgy, hogy minden 20 alkalmazottra jusson egy roma származású egyén. Emellett a kisebbségek számára biztosítja a szabad szervezkedés és a békés gyülekezés jogát a saját identitásuk megőrzése, illetve a kulturális, vallási, oktatási, szociális, gazdasági és politikai szabadságuk, érdekeik, szükségük kifejezése és védelme érdekében.

3.2. A kérdőíves felmérés eredményei

2007 végén⁶ *kérdőíves vizsgálatot* végeztünk a Tuzlai Tudományegyetemen, melynek során az egyetemi hallgatóknak a helyi etnikumok együttéléséről alkotott véleményét kívántuk feltérképezni. Lekérdezésünk egy tágabb analízis részét képezi, melynek célja feltárni az 1992-1995-ös háború befejezését Tuzla kanton társadalmi-etnikai viszonyaira.

Az adatközlők kiválasztása során igyekeztünk egy olyan csoportot találni (*mintavétel*), melyben mindhárom, a kantonban számbeli többséget képező etnikum (bosnyák, horvát, szerb) képviselve van. Választásunk a tuzlai egyetemistákra esett, akik leendő véleményformáló értelmiségiként később a régió politikai, gazdasági, kulturális életének meghatározó személyiségeivé és alakítóivá válhatnak, ezért nem mindegy, hogy hogyan gondolkodnak a bosznia-hercegovinai etnikumok háború során betöltött szerepéről, békeidőben zajló egymás mellett éléséről. Az egyetemisták tanulmányaik ideje alatt tradicionális környezetükből kilépve különféle szellemi irányzatokkal találkoznak, műveltségre tesznek szert, ezért talán könnyebben felül tudnak kerekedni az idősebb generációkat megosztó konfliktusokon, és képessé válnak más szemszögből is a társadalmi-etnikai problémák felé közelíteni.

A kérdőív felvételét megelőző többszöri terepfelmérésből/információszerzésből kiderült, hogy a választott célcsoport nyitott, készséges, együttműködő, így a felmérés a körükben elvégezhető. A vizsgálat során véletlenszerű mintavétellel a kanton egyetlen állami egyetemének Bölcsészettudományi Karára járó hallgatóit kérdeztük le, ezáltal egy viszonylag homogén körben felvett információbázishoz jutottunk (*1. táblázat*). A lekérdezés során 600 kérdőívet vettünk fel, melyből 581 volt a vizsgálat szempontjából használható.

⁶ A kérdőívek felvételének időpontja: 2007. november 26. – december 1.

1. táblázat: A kérdőíves felmérésben résztvevő egyetemisták szakok és évfolyamok szerinti megoszlása (fő)

		I.	II.	III.	IV.	Összes
		évfolyam				
Szak	Pedagógia-pszichológia	30	70	101	3	204
	Bosnyák nyelv és irodalom	-	-	40	1	41
	Tanítóképző	1	20	-	-	21
	Szociális munkás	-	-	29	53	82
	Német nyelv és irodalom	34	1	-	23	58
	Történelem	48	19	35	1	103
	Angol nyelv és irodalom	23	-	-	13	36
	Újságírói	31	-	-	5	36
	Összesen	167	110	205	99	581

Forrás: A kérdőívek alapján saját szerk. 2009.

A kérdőív összesen 19 kérdést tartalmazott, melyek az alábbi témák szerint csoportosíthatók:

1. Személyi adatlap – az adatközlőkre vonatkozó személyes adatok (nem, életkor, szak, évfolyam, szülők végzettsége, lakóhely, etnikai-vallási hovatartozás).
2. Asszociációs kérdés – ennek során a Bosznia-Hercegovinában élő 4 legnépesebb etnikumról (bosnyák, horvát, szerb, roma) az egyetemisták fejében élő képet vizsgáltuk.
3. Az adatközlőnek a sajátjától eltérő etnikumokhoz fűződő viszonya – van-e kapcsolata más nemzetiségűekkel, milyen a kapcsolat jellege, intenzitása, létesítene-e a jövőben a „másikkal” meghatározott (családi, baráti, üzleti, stb.) kapcsolatot?
4. Az 1992-1995-ös háború befolyása a kérdőívben résztvevők életére, illetve a környezetében élő társadalmi csoportokról, nemzetiségekről alkotott véleményformálásra.
5. A kantonközpont (Tuzla) etnikai viszonyainak megítélése, értékelése.
6. Az általános emberi jogok állapotának felmérése a kantonban – a különböző nemzetiségek számára biztosított jogok és oktatási lehetőségek mértéke.

7. Az egyetemisták társadalmi aktivitásának felmérése – a felsőfokú tanulmányok motivációi, azok finanszírozásának kérdése, egyetemi hallgatói szerveződések, civil szervezeti tagság mértéke.

A továbbiakban a megkérdezettek személyes adatainak bemutatása után a témánk szempontjából releváns kérdéseket elemezzük, tehát arra keresünk választ, hogy a kantonban élő fiatalok hogyan gondolkodnak a térségben élő különböző etnikumokról, miként viszonyulnak hozzájuk, illetve hogyan alakul az etnikai együttélés a háborút követő évtizedben. (Mivel a vizsgált kantonban a bosnyákok 90%-os többséget alkotnak, a továbbiakban az ő válaszaikat mutatjuk be elsősorban.)

A felmérésben résztvevő egyetemisták átlagos életkora 21,2 év. A válaszadók fele 21 évnél fiatalabb, a másik fele pedig ennél idősebb. Az adatközlők 71%-a nő, 29%-a férfi.

A felmérésben résztvevők 89%-a bosnyák, 9%-a horvát, 2%-a szerb, 1%-a egyéb nemzetiségű. Négy válaszadó „bosnác”-ként határozta meg magát, egy fő szerbnek és horvátnak egyszerre, egy válaszadó albánnak, egy pedig jugoszlávnak vallotta magát. Egy válaszadó a „nem válaszol”, míg heten a „nem tudja” opciót jelölték meg. Három fő az egyéb kategóriát választotta úgy, hogy nem nevezte meg konkrétan, melyik nemzetiséghez tartozónak vallja magát. A mintába kerülők néhány százalékos eltéréssel a kanton etnikai megoszlását reprezentálják.

A válaszok alapján az adatközlők 2%-a ateista, 10%-a római katolikus, 86%-a muzulmán, 2%-a pravoszláv vallású. A bosnyák nemzetiség és a muzulmán vallás közötti 3%-os eltérés abból adódik, hogy volt olyan válaszadó, aki katolikus vallású bosnyákként határozta meg magát. Egy válaszadó a római katolikus és a muzulmán kategóriát szimultán jelölte meg. Egy fő a „nem tudja”, hét pedig a „nem válaszol” lehetőséget választotta. A nem konkrét „egyéb” kategóriát ketten jelölték meg. Öt fő szintén az „egyéb” választ jelölte, de konkretizálta is: egy fő a „bosnyák-szerb vegyes házasság”, egy a „zsidó”, egy a „protestáns”, egy az „agnosztikus” választ adta. Egy válaszadó a „vallási hovatartozás nélkül” megjelölést használta. A válaszadók nemzetiségi és vallási hovatartozásának összefüggéseit a 2. táblázat mutatja.

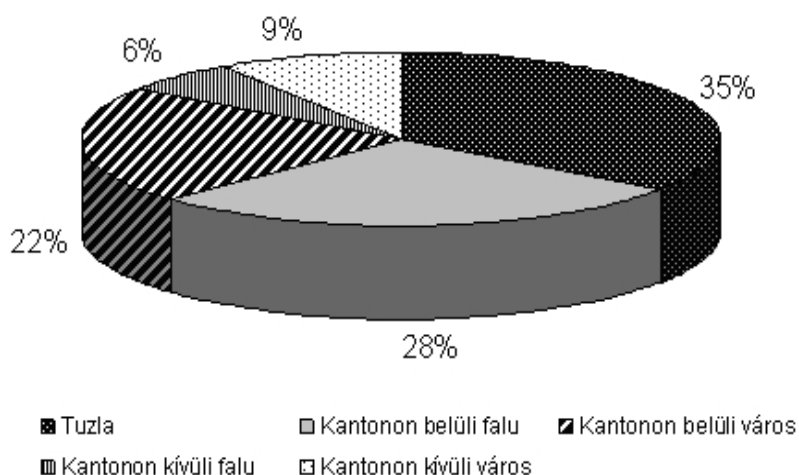
2. táblázat: A kérdőíves felmérésben résztvevő egyetemisták összesített etnikai és vallási megoszlása (fő)

Vallás	Nemzetiség			
	Bosnyák	Horvát	Szerb	Összesen
Ateista	8	2	–	10
Muzulmán	483	–	–	483
Pravoszláv	–	–	13	13
Római katolikus	3	48	1	52
Összesen:	494	50	12	556

Forrás: A kérdőívek alapján saját szerk. 2009.

A kérdőíves vizsgálatban résztvevő egyetemisták több mint négyötöde (85%) Tuzla kanton valamely opcinájából, 15%-a kantonon kívüli településekről érkezett. Az adatközlők 34%-a rurális, 76%-a városi területekről/környezetből származik. A bosnyákok több mint fele (58%) kantonon belüli városból, 33%-a faluról érkezett. 11%-uk a kantonon kívül bír állandó lakhellyel. A megkérdezett horvátok többsége is – 61% (ebből 48% városból, 23% faluról) – Tuzla kantonból származik. A szerbek 75%-a kantonon kívüli területekről érkezett, 25%-uk a kanton városi területein él. Az egyéb nemzetiségűek 80%-a a kanton városaiban, míg fennmaradó részük a kantonon kívül rendelkezik lakóhellyel. Érdekes, hogy erre a kérdésre az összes megkérdezett válaszolt. A válaszadók lakóhely szerinti megoszlását a 2. ábra mutatja.

2. ábra. A válaszadók lakóhely szerinti megoszlása

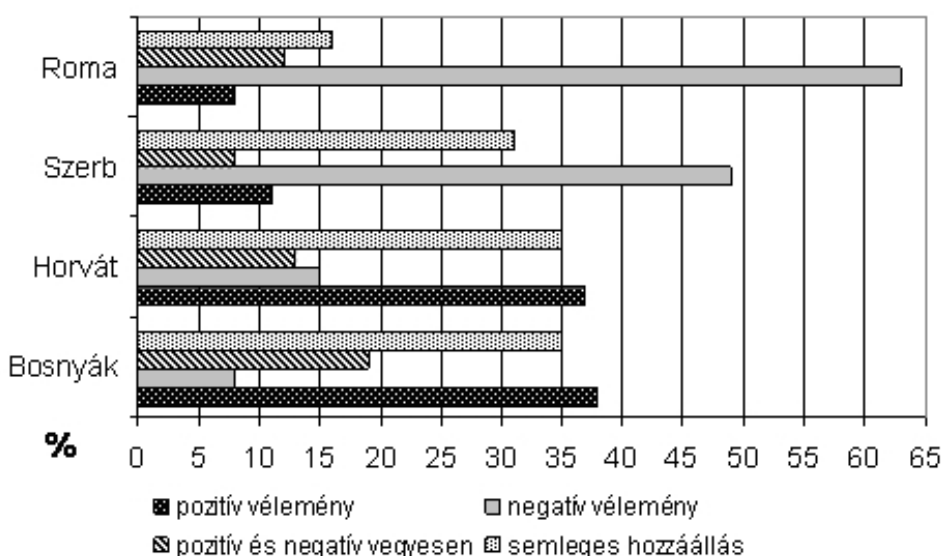

Forrás: A kérdőívek alapján saját szerk. 2009.

A „Mi jut eszébe először, amikor az alább felsorolt nemzetiségekre (bosnyák, horvát, szerb, roma) gondol?” asszociációs jellegű kérdésre adott feleleteket a következő kategóriák szerint csoportosítottuk: pozitív vélemény, negatív vélemény, pozitív és negatív vélemény vegyesen, semleges hozzáállás. Általánosságban elmondható, hogy a válaszadók a saját etnikumuk kapcsán mindig elfogadóbbak, mint a többiekkel szemben, illetve az összes nem roma nemzetiségű a romákkal szemben inkább elutasító, mint elfogadó.

E kérdés során a bosnyákok közel azonos mértékben ítélték meg magukat pozitívan (38%), illetve semleges (35%). A bosnyákok a horvátokkal szemben elfogadóbbak (pozitív vélemény – 37%, negatív vélemény – 15%, semleges – 35%) a szerbek (pozitív vélemény – 11%, negatív vélemény – 49%, semleges – 31%) és a romák (pozitív vélemény – 8%, negatív vélemény – 63%, semleges – 16%) kapcsán viszont nagymértékben elutasítók (3. ábra).

3. ábra. A bosnyák válaszadók önmagukról és a többi etnikumról alkotott véleménye (%)

Forrás: A kérdőívek alapján saját szerk. 2009.

Egy 21 éves tuzlai muzulmán bosnyák adatközlő a következőképp válaszolt a fenti kérdésre: „A bosnyákok nemzeti öntudata fejletlen. Sajnos túlságosan készek elfogadni a más vallásúakat, és gyakran jobban tisztelik őket, mint saját magukat. A bosnyákok nagyon naivak, és mondhatni ostobák, amiért végtelenül toleránsak, és nem látják a szerbek, horvátok negatív jellemvonásait. Bosznia-Hercegovinában egyedül csak ők állnak ki a „barátság-egység” jelszava mellett. A horvátok céljait rendkívül ravasz módon valósítják meg, nagyon műveltek és iskolázottak, ezért nehezen átláthatók a valós szándékaik. A szerbek nacionalisták, csak a saját személyes érdekeiket nézik, melyek megvalósításakor nem válogatnak az eszközökben. Imádják saját nemzetüket, és szeretik felnagyítva dicsérni azokat, akik valamilyen sikeresek. Nyíltan beszélnek arról, hogy mennyire gyűlölik a más vallásúakat.” Egy 20 éves turizai (Tuzla kanton) muzulmán bosnyák lány sincs jobb véleménnyel a szerbekről: „Nem teszek különbséget a nemzetiségek között. Mind emberek vagyunk, csak a szerbekben kevésbé, illetve szinte egyáltalán nem bízom. Ők javíthatatlanok.”

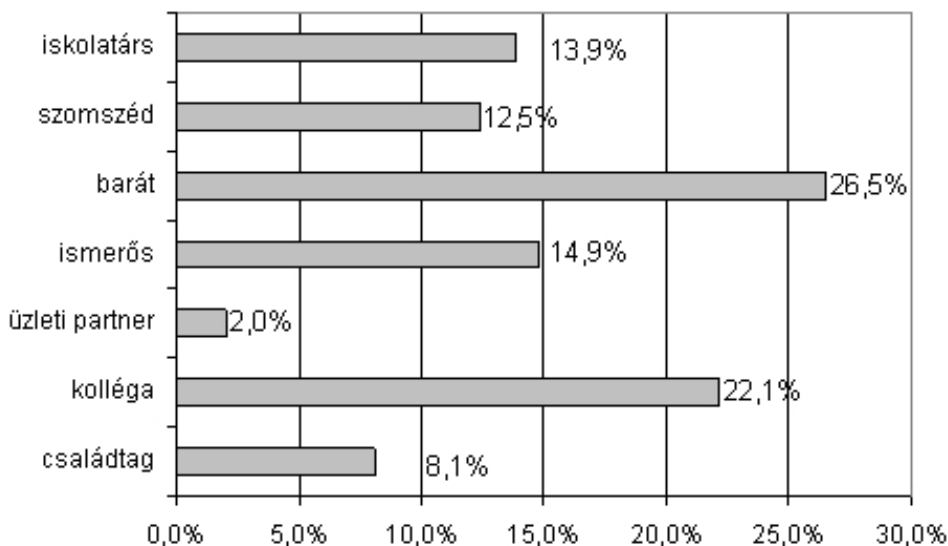
E kérdés kapcsán a horvát adatközlők magukat 50%-ban pozitívan, 34%-ban semlegesén ítélték meg. A bosnyákokról alkotott véleményük – közel ugyanolyan arányban – egyszerre pozitív (44%) és semleges (47%), negatívan egy válaszadó sem nyilatkozott róluk. A szerbekkel kapcsolatban már vegyesebb érzelmek uralkodnak a körükben (pozitív vélemény – 32%, negatív vélemény – 18%, semleges – 38%). A romák kapcsán – a bosnyák adatközlőkhöz hasonlóan – a horvátok is inkább elutasítók, mint elfogadók (pozitív vélemény – 18%, negatív vélemény – 41%, pozitív és negatív vegyesen – 24%).

A szerb válaszadók 22%-a pozitívan, 11%-a negatívan, 56%-a semlegesén nyilatkozott a saját etnikumáról. A bosnyákokról alkotott véleményük inkább semleges (67%), mint pozitív (33%). Érdekes, hogy a horvátokhoz hasonlóan egyetlen szerb válaszadó sem nyilatkozott a bosnyákokról negatívan. A horvátokkal kapcsolatban ugyanolyan mértékben uralkodik a pozitív és a vegyes hozzáállás (11%), de a legmeghatározóbb a semleges attitűd (78%). A romák kapcsán a szerbek is elutasítók (negatív vélemény – 33%, pozitív és negatív vegyesen – 44%, semleges vélemény – 22%), pozitív véleményt egyetlen szerb adatközlő sem fogalmazott meg velük kapcsolatban.

A válaszadók 94%-ának van, 6%-ának nincs kapcsolata a saját etnikumán kívül más nemzeti-ségűekkel. A kapcsolatok intenzitására vonatkozóan az esetek 19%-ában a kapcsolat mindennapos, 18%-ában heti rendszerességű, 63%-ában ritka. E kérdés kapcsán egyáltalán nem szerepelt a soha kategória, kilencen a „nem tudja” válaszlehetőséget jelölték meg.

A kapcsolatok intenzitása mellett a kapcsolat jellegére is rákérdeztünk, e szerint 34%-ban szoros (pl. családtag, barát), 15%-ban laza, felületes (pl. ismerős) kapcsolatot jelöltek a megkérdezettek (4. ábra).

4. ábra. Az sajáttól eltérő nemzetiségekkel létesített kapcsolat jellege (összes válaszadó, %)

Forrás: A kérdőívek alapján saját szerk. 2009.

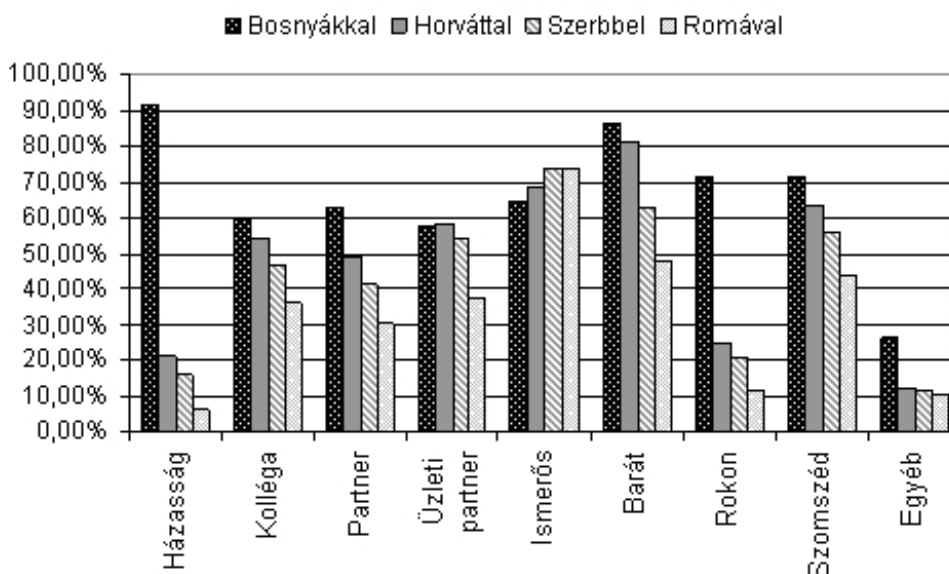
A „másikkal” kialakított kapcsolatok lazaságának okait tükrözi egy 22 éves tuzlai muzulmán bosnyák lány véleménye: „Úgy gondolom, hogy a legjobb a saját nemzetiséggel kapcsolatban lenni. Az azonos etnikumhoz tartozók könnyebben megértik egymást, könnyebben nevelik a gyerekeiket, akiknek személyes identitása miatt is jobb az etnikailag homogén család. A vallás és a mentalitás különbözősége csak akadályokat képez.” Az előző válaszadó meglátásaihoz illeszkedik egy 24 éves lju-bačei (Tuzla kanton) katolikus horvát adatközlő személyes élménye: „Vegyes házasságból származom, anyám pravoszláv, apám katolikus. A háború alatt kényszerből szerbnek, vagy horvátnak kellett vallanom magam, holott azelőtt „bosanka” voltam...” A vegyes házasságból származók identitásának kérdéséhez kötődik egy 20 éves tuzlai *katolikus bosnyák* lánnyal megtörtént eset is: „Tuzlaban, más boszniai városokhoz képest, nincsenek nagyobb konfliktusok a különböző etnikumok között. A személyes tapasztalataim jók, és remélem ez a továbbiakban is így marad. Csak egyetlen kellemetlen eset történt velem, amikor az egyetemen egy professzor azt mondta nekem, hogy sajnál azért, mert az apám muzulmán, anyám pedig katolikus, ugyanis ebben a családban nem fogom megtalálni az identitásomat!”

„A létesítene-e kapcsolatot az alább felsorolt nemzetiségekkel (bosnyák, horvát, szerb, roma)? Ha igen, milyen jellegű?” kérdésnél a válaszadók kiválaszthatták, hogy az említett etnikumokkal a jövőben milyen jellegű kapcsolatot tudnának elképzelni (házasság, kollegialitás, partner- és üzleti kapcsolat, ismeretség, barátság, rokonság, szomszédság, egyéb). 353 válaszadó (61%) mind a négy felsorolt nemzeti-

séggel szívesen létesít(ene) kapcsolatot, és csak ketten (0,3%) válaszolták azt, hogy egyikkel sem. 109-en (a válaszolók 19%-a) a négy nemzetiség közül csak hárommal létesítenének kapcsolatot. Ezek az adatközlők a szerbek és a romák előtt zárkóznának el.

Általánosságban megállapítható, hogy a válaszadók a sajátjuktól eltérő nemzetiségek kapcsán nagyobb arányban jelöltek laza kapcsolatot, mint pl. családit, vagy rokonit. Kevés bosnyák válaszadó házasodna más nemzetiségűvel, és pl. barátnak is inkább horvátot választana, mint szerbet (5. ábra). A horvát és a szerb nemzetiségű válaszadók többsége inkább egymás között házasodna, mintsem bosnyákkal, barátnak viszont előszeretettel választanak bosnyákot. A romákkal kapcsolatban leginkább az „ismerős”, „barát”, „szomszéd”, „üzleti partner” kategóriákat jelölték az adatközlők, míg házasságot csak átlag 18%-uk kötne velük.

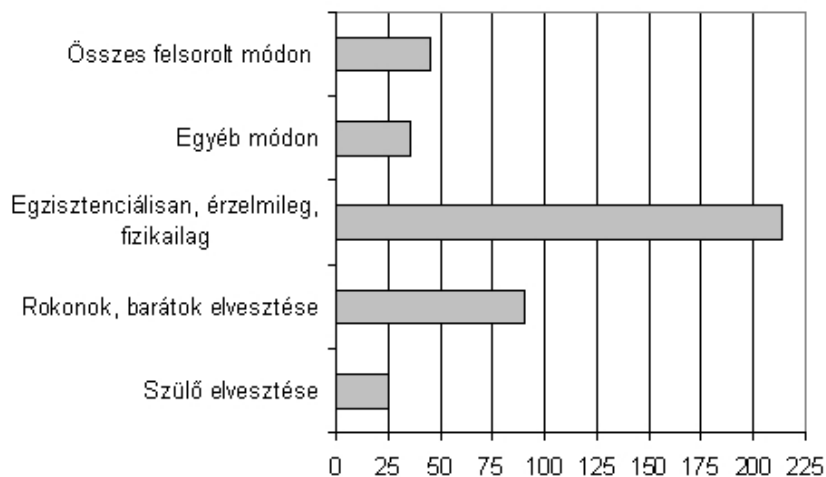
5. ábra. A bosnyák válaszadók kapcsolatlétesítési szándéka más nemzetiségűekkel

Forrás: A kérdőívek alapján saját szerk. 2009.

E kérdésnél a válaszadók nem igazolták előzetes elvárásainkat, miszerint a háború hatására a boszniai lakosok a saját etnikumba történő bezárkózás mellett döntenek. A kapcsolatot jelölők 82%-át érintette a háború valamilyen formában (emocionálisan, egzisztenciálisan, fizikailag, stb.), mégsem zárkózik el a más nemzetiségűektől (6. ábra). Az adatközlők 12%-ának életére nem volt befolyással a 14 évvel ezelőtti zajló háború.

6. ábra. A háború befolyása a válaszadók életére (összes válaszadó/fő)

Forrás: A kérdőívek alapján saját szerk. 2009.

„Az 1992-1995-ös háború kapcsán változott-e a véleménye a környezetében élő nemzetiségekről, társadalmi csoportokról?” kérdésre összesen 320-an (55%) válaszoltak. A kérdésre adott válaszokat a következőképp kategorizáltuk: a szerbekkel/horvátokkal kapcsolatban negatív irányba, a szerbekkel/horvátokkal kapcsolatban pozitív irányba, általában negatív irányba, általában pozitív irányba, nincs véleménye, nincs kollektív bűnösség, személyes tulajdonságok alapján ítélt, nem volt kialakult véleménye a háború előtt, háború alatti azonos sors, tekintet nélkül a nemzetiségre. A válaszadók 38%-nak negatívan és mindössze 3%-nak pozitívan változott a véleménye a szerbekről. 22%-uknak általában negatív, 4%-uknak általában pozitív irányban változott a véleménye az emberekről. 6% szerint nem létezik kollektív bűnösség, 12% a személyes tulajdonságaik alapján ítéli meg az embereket, nem etnikai alapon. Az adatközlők mindössze 7%-a véli úgy, hogy a háború azonos mértékben sújtotta az embereket, tekintet nélkül a nemzetiségi hovatartozásra. Összességében a felmérésben résztvevők 60%-ának negatívan változott a véleménye a sajátjuktól eltérő etnikumok megítélése és azok háborúban betöltött szerepe kapcsán.

A következő válaszadók a szerbekkel kapcsolatos negatív véleményüknek adtak hangot:

- 22 éves zvoniki (Boszniai Szerb Köztársaság) születésű muzulmán bosnyák lány: „A háborúban elvesztettem a családom felét, és otthon nélkül maradtam. Nem mintha gyűlöném őket, de nagyon idegesít, amikor nyilvánosan magyarázkodnak, és azt mondják, hogy nem volt népirtás a bosnyákok körében. Meg hogy a FBiH-ban azt csinálnak, amit

akarnak, míg a RS-ban a bosnyákok nem tudnak elhelyezkedni, gyakorlatilag semmihez sincs joguk. Mindent elvettek tőlem, de a büszkeségemet és az önbecsülésemet nem. Maximum üdvözölni tudom őket, de semmi többet.”

- 21 éves brčko-i (Brčko-i Körzet) muzulmán bosnyák fiú: „Engem személyesen egyik másik felekezethez tartozó sem zavar semmilyen szempontból, mert BiH mindig is multietnikus és multikulturális ország volt, de mindazon szörnyűség után, ami a háború alatt történt, a szerbek megérdemlik, hogy a többiek lenézzék őket.”
- 19 éves srebrenicai (Boszniai Szerb Köztársaság) muzulmán bosnyák lány: „Srebrenicai vagyok – tudjuk, mi történt ott. Nem tudom magam partnerviszonyban elképzelni egy másik nemzetiségűvel. Amíg a háború előtt ez természetes volt, addig most nem. Amíg Srebrenicában vagyok, gyűlöletet érzek a szerbekkel kapcsolatban, Tuzlában viszont másképp (pozitívabban) tekintek rájuk.”
- 18 éves prnjavori (Tuzla kanton) muzulmán bosnyák fiú: „A boszniai pravoszlávok úgy élnek Bosznia-Hercegovinában, hogy magukat „szerbeknek” nevezik. Nem értem, hogy egy bosznia-hercegovinai állampolgár hogyan hívhatja magát „szerbnek”. Semmi kifogásom a pravoszláv vallású „bosanacokkal” kapcsolatban, de a szerbek ellen igen. Ha „szerbnek” érzi magát, akkor menjen Szerbiába!”
- 22 éves ismeretlen lakóhelyű muzulmán bosnyák lány: „A RS-ban élek, és teljesen megváltozott a véleményem a szerbekkel kapcsolatban. Még ezt a szót, hogy „szerb” sem szeretem látni/hallani, és csak a legrosszabbakat tudom róluk gondolni. Ha nem kellene, egy szót sem váltanék velük többet!”
- 21 éves Gornja Vukovija-i (Tuzla kanton) muzulmán bosnyák fiú: „Az ember, mint individuum ugyanolyan, mint a többiek. Egy azonos etnikumhoz tartozó egyének csoportja viszont fenségesebbnek, magasabb rendűnek tartja magát a többi nációhoz képest, ezért átgázol rajtuk. Konkrétan a szerbekről beszélek.”

A válaszadók egyötödének általában negatívan változott a véleménye a sajátjától eltérő etnikumokkal kapcsolatban. A korábban már idézett 21 éves tuzlai muzulmán bosnyák lány például eképp vélekedik: „Nem mondhatom, hogy egyáltalán nincs kontaktusom más nemzetiségűekkel, mert az egyetemen rákényszerülök a velük való együttlétre, de amikor módom van rá, szívesen elkerülöm őket. Nem támogatom őket semmiben, és zavar, hogy együtt kell velük élnem. Úgy vélem, hogy Bosznia a bosnyákoké!” Egy 19 éves Gornje Živinice-i (Tuzla kanton) katolikus horvát fiú azonban másképp gondolkodik arról, hogy BiH kinek a fennhatósága alá tartozik: „A nemzetiségek

közti viszony általában véve feszült. Például, amikor bemutatkozom, sokan ferde szemmel néznek rám, és még sosem volt más nemzetiségű barátom. Úgy vélem, hogy ennek nem a személyem az oka, hanem a nemzetiségem. Többen azt gondolják, hogy ez az ország csak egyetlen nép földje (a bosnyákoké), pedig nem, Bosznia mindannyiunk szülőhazája!”

A felmérésben résztvevő egyetemisták kétötödének nem, vagy pozitív irányban változott a véleménye a többi nemzetiségről.

- Egy 19 éves srebreniki (Tuzla kanton) muzulmán bosnyák lány: „Apukám elesett a háborúban. Rajta kívül négy nagynénim, a nagyapám, a nagyanyám, számos rokonom és szomszédom is meghalt. Saját szememmel láttam, miként gyilkolnak meg embereket. A végén még az otthonunkat is elvesztettük, anyukámmal és az öcsémmel nincstelenné váltunk. A hangulatomtól függ, milyen gyakran emlékszem az átélt háború borzalmas részleteire. Azonban optimista vagyok, és úgy gondolom, hogy a saját generációm tagjai, bármilyen nemzetiségűek is legyenek, nem felelősek azért, ami velem és másokkal történt. Mindenkinek meg kell adni az esélyt, hogy megmutathassa, milyen ember is valójában, és csak azután ítélni felőle. Értsd így: neked való társaság-e, vagy sem?”
- 18 éves tuzlai muzulmán bosnyák lány: „Ami a háborút illeti, mélyen megrendített, hogy azoknak az embereknek, akik évekig jó barátok, szomszédok, rokonok voltak egyszer csak állást kellett foglalniuk egyik, vagy másik oldal mellett, és végig kellett nézniük, hogy amit addig közösen értek el, hogyan semmisül meg. Amíg a háború tartott, sok minden nem voltam tisztában, túl kicsi voltam ahhoz, hogy a történéseket megértsem. Később különböző információkat kaptam a szerbektől és a horvátokról. Én azonban az embereket nem az etnikai hovatartozásuk alapján osztályozom, és nem gondolom azt, hogy valakivel csak azért ne kellene barátkoznom, mert szerb, vagy horvát nemzetiségű.”
- 21 éves brčko-i (Brčko-i Körzet) muzulmán bosnyák fiú: „Amíg gyerek voltam úgy gondoltam, hogy az összes szerb és horvát hibás a rokonaim haláláért, de tévedtem. Ma már tudom, hogy az emberek csak egy kis csoportja felelős az eseményekért, és ezt a felelőséget nem háríthatjuk egy egész népcsoportra, nincs kollektív bűnösség.”
- Egy 31 éves Banja Luka-i (Boszniai Szerb Köztársaság) *katolikus szerb* nő: „A férjem olyan horvát, akinek az anyja bosnyák, apja horvát. Azt hiszem ezzel kellőképp alátámasztottam, hogy nem értek egyet az etnikai gyűlölködéssel. A háborúban a családom fele kiköltözött az országból és megtapasztalhattam, ki ember, és ki nem. Gyűlölöm, hogy ártatlanul népem kollektív bűnösségének terhét kell viselnem. A háborúban két barátom meghalt, akkori szerelmi kapcsolatom pedig tönkrement. De túléltek, és mondhatom, hogy most rosszabb... Szerencsére úgy neveltek, hogy csak az embert lássam és ne

a nemzetiséget. A szüleim mindig azt mondták, hogy a háborúnak egyszer vége lesz, de bizonyos emberek szégyene örökké rajtunk fog maradni. Pedig én ugyanaz a személy maradtam, aki azelőtt is voltam.”

- 22 éves tuzlai muzulmán bosnyák lány: „Szűkebb környezetemben semmi sem változott. Olyan városban élek, ahol a különböző etnikumok mindig is félelem nélkül élhettek. Véleményem a többi nemzetiségről nem változott meg, mert nem volna helyes általánosítani bizonyos egyének beteges víziói és tettei miatt, hiszen az egész lakosság szenvedett a háború alatt, függetlenül az etnikumtól. Mindenhol vannak olyan emberek, akik élvezik, ha másoknak rosszat tesznek, de nem szeretnék ezen gondolkodva, ettől félve élni.”

A Tuzla város etnikai viszonyaira vonatkozó kérdésre („*Az alábbi skálán 1-től 10-ig terjedő skálán kérem karikázással értékelje a Tuzlában élő nemzetiségek egymáshoz való viszonyát!*”) az alábbi eredményt kaptuk: az 1-től 10-ig terjedő skálán a válaszadók 17%-a 1 és 4 között, 29%-a 5 és 6 között, 46%-a 7 és 10 között értékelte a város etnikai viszonyait. A válaszadók háromnegyede tehát közepesnek, illetve attól jobbnak ítélte a tuzlai etnikumok együttélését. A lakóhely szerint a tuzlai válaszadók átlagban 6,58-as, az egyéb városból származók 5,86-os, a faluról származók 6,29-es értéket jelöltek. Egy 20 éves turijai (Tuzla kanton) muzulmán bosnyák lány szerint: „Tuzla azon ritka kivételek közé tartozik, ahol az etnikai viszonyok irigylésre méltók. Ritkán találni Boszniában olyan várost, ahol a két felekezet (katolikus és pravoszláv) temploma és a dzsámi 100 méteres távolságban áll egymástól. Itt szabadon bevallhatjuk, hogy muzulmánok, katolikusok, vagy pravoszlávok vagyunk, nincs konfliktus, a harang és az imám együtt szólalnak meg. Természetesen a viszonyok lehetnének még ettől is jobbakk, de szeretném, ha országsgzerte mindenhol ilyen lenne a helyzet, mint Tuzlában.” Az ímént idézett 31 éves Banja Luka-i (Boszniai Szerb Köztársaság) *katolikus szerb* nő következőképp vélekedik a tuzlai etnikai viszonyokról: „Tuzlában csodálatos emberek laknak, engem itt mindenki elfogad, holott a kisebbséghez tartozom. Vannak barátaim, van munkám. A tuzlai etnikai viszonyokat nyolcasra értékelem, azért, mert ugyan a legtöbb ember 10-est érdemelne, de van egy kisebb csoport, amely – valószínűleg a háború miatt – megváltoztatta a viselkedését a többi nemzetiséggel szemben. A Banja Luka-ra például, ahonnan származom, 4-est adnék. Nekünk nem etnikai, hanem gazdasági problémáink vannak. Azt gondolom, hogy mind fenyegetettek vagyunk, mint emberek, nők, gyermekek, nyugdíjasok, és nem mint etnikumok.” Egy 19 éves orašjei (Posavski kanton) katolikus horvát lány válasza is egybecseng az előző adatközlő véleményével: „Szerintem butaság háborúzni, mert amennyire különbözőek vagyunk, annyira hasonlóak is – feleslegesen halt meg annyi ember! Orašje-ből jöttem Tuzlába tanulni, és nem gondoltam volna, hogy itt az etnikai viszonyok ennyire jók. Mivel horvát vagyok, kifejeztem féltem attól, hogy a többiek (értsd így: a muzulmánok) mi-ként fognak reagálni velem kapcsolatban, hiszen itt ők vannak többségben, illetve, hogy én hogyan

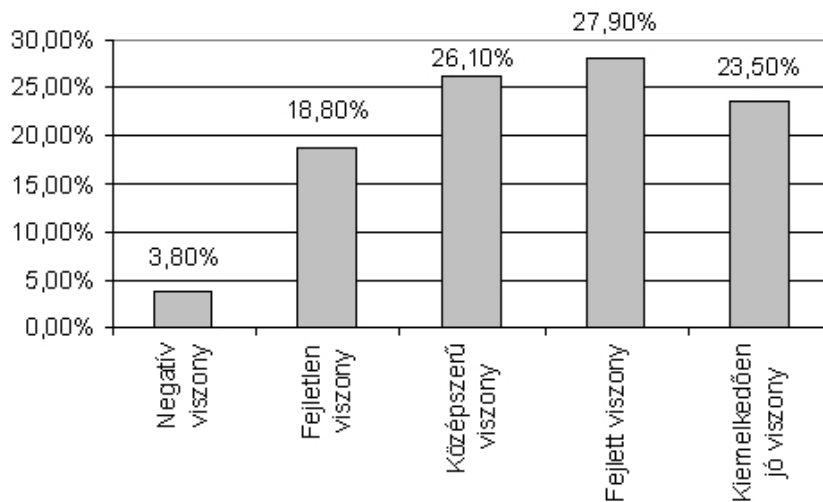
tudok majd alkalmazkodni hozzájuk. A kezdetektől fogva minden olyan tökéletes volt, hogy félve vártam mikor fog valami kellemetlenség bekövetkezni. Ez azonban a mai napig nem történt meg, és nagyon örülök, hogy ez itt így van. Minden szuper, a muzulmánokkal és a szerbekkel is tudok barátkozni!”

Nem minden adatközlő van azonban megelégedve a Tuzlában uralkodó etnikai viszonyokkal. Egy 19 éves tuzlai muzulmán bosnyák fiú eszerint válaszolt a feltett kérdésre: „A háború sok mindent megváltoztatott, így többek között az én véleményemet is a többiekkel kapcsolatosan. Azt a népcsoportot, amely népirtást követett el az enyéim kárára, és amire oly büszke, soha nem leszek képes elfogadni, ugyanúgy, mint azokat, akik fel akarják osztani az államunkat. Ha annyira szeretik a szomszédjainkat, költözzenek hozzájuk, nekünk nem kellene. Ami a tuzlai viszonyokat illeti, habár folyton arról beszélnek, hogy Tuzla egy példaértékű multietnikus közösség, nyílt titok, hogy az embereket etnikai hovatartozásuk alapján különböztetik meg egymástól. A háború emlékei még frissek, az emberek félnek a valódi megbékéléstől. Erre az esély ugyan most még kevés, mégis optimistának kell lennünk.” Egy 18 éves čubrići (Tuzla kanton) muzulmán bosnyák lány szerint: „Jelentős az elkülönülés, mindenki a saját érdekeit nézni, az emberek többé nem olyan segítőkészek. A fiatalok a véleményüket a szülőktől öröklik/veszik át. Én személy szerint arra törekszem, hogy mindenkinek segítek, függetlenül a nemzetiségtől, mert számomra az egyenjogúság nagyon fontos.” Egy 21 éves tuzlai katolikus horvát lány ekképpen vélekedik: „Ötöst adtam a tuzlai etnikai viszonyokra azért, mert ebben az országban nem létezik egyenjogúság. Aki ezt mondja, hazudik.”

A szöveges indoklásokból kiderül, hogy az adatközlők 24%-a szerint a területen kiemelkedően jók a nemzetiségi viszonyok, és Tuzlát egy példaértékű városnak tartja Bosznia-Hercegovinán belül. A válaszadók 4%-a rossznak, 19%-a fejletlennek tartja a helyi etnikai viszonyokat. A megkérdezettek több mint fele tehát (52%) kifejezetten jónak ítéli a város etnikai viszonyait (7. ábra). Erre a kérdésre az összes adatközlő válaszolt.

Több válaszadó is megerősítette előzetes hipotézisünket, mely szerint a fiatalok könnyebben felül tudnak kerekedni az idősebb generációkat megosztó konfliktusokon, és képesek más szempontból is a társadalmi-etnikai problémák felé közelíteni. Egy 21 éves lukavaci (Tuzla kanton) muzulmán bosnyák lány véleménye szerint: „Senki sem képes közömbös maradni azokkal szemben, akik neki rosszat és szerencsétlenséget okoznak. Mi sem tudtunk a szerbekkel, mint fő elkövetőkkel szemben, így természetesen gyűlölet uralkodott velük kapcsolatban. Nagy azon családoknak a száma, akik elvesztettek valakit a háború során. Például az ismeretségi körömben volt olyan nagycsalád, amelynek csupán egyetlen tagja maradt életben... A tömegsírok száma egyre szaporodik, de sokakat még meg sem találtak, nem azonosítottak. Mindezek a tények nem hagyják elfelejteni a szörnyű bűntetteket. Azonban megjelent egy új generáció, az idő gyógyulást hozott. A fiatalok már könnyebben fogják fel a történeteket, és nem is képesek mély gyűlöletre. A saját generációm tagjait pél-

7. ábra. Tuzla etnikai viszonyainak válaszadók általi értékelése

Forrás: A kérdőívek alapján saját szerk. 2009.

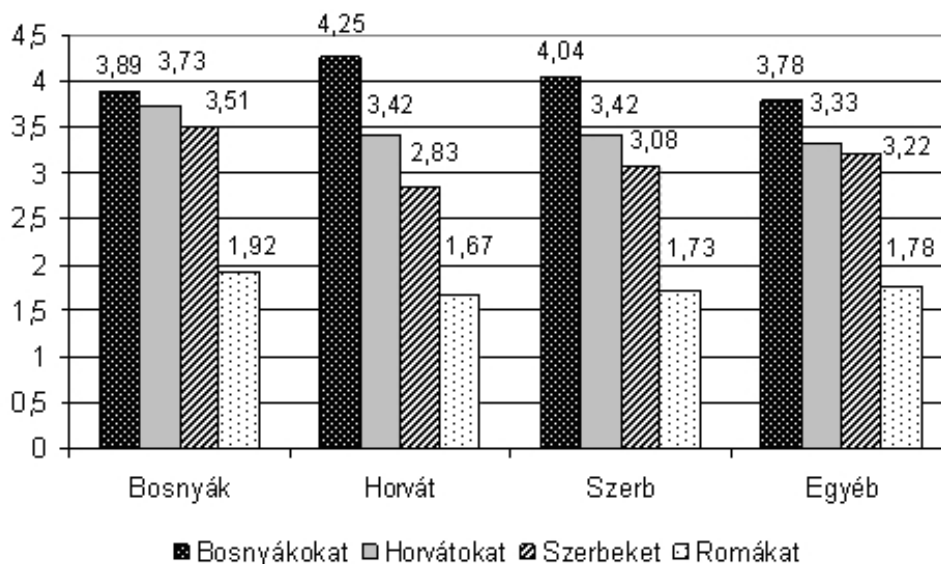
dául nem okolhatom a háború miatt, mert abban az időben mindannyian gyermekek voltunk. Továbbra is együtt kell élnünk, és ha életükben nem is fognak a bűnösök törvény előtt felelni a tetteikért, az Isten mindenképpen meg fogja őket büntetni. A nemzetiségek közti viszony már soha nem lesz olyan, mint azelőtt, de úgy vélem, minden a jobbulás felé halad.” Egy szintén lukavaci (Tuzla kanton) 18 éves muzulmán bosnyák lány – aki édesapját is elvesztette a háborúban – így gondolkodik: „A lakosság nagyobbik részét nem érdekli az etnikai hovatartozás, de mindig találni olyan embereket, akiket igen. Más részről az idősebb, a háborút meg- és átélő generáció ellenszenvvel viszonyul a szerbekhez és a horvátokhoz. A barátkozás, együttműködés még rendben van, de szó sem lehet házasságkötésről egy „csetnikkel”, vagy „usztasával”. Amíg a szüleink, nagyszüleink így gondolkodnak, semmit sem fogunk elérni. A fiatalok szeretik egymást, barátkoznak egymással. Minket nem érdekel az etnikai hovatartozás. Szerintem az idősebbek azok, akik nem viselkednek etikusan.”

A következő kérdések az általános emberi jogok állapotát és a különböző nemzetiségek számára biztosított oktatási lehetőségeket mérik fel a kantonban.

„Az alábbi 1-től 5-ig terjedő skálán karikázással kérem értékelje a Tuzlában és a kantonban élő nemzetiségek számára biztosított általános jogok mértékét!” kérdésnél a válaszadók egyértelműen a roma populáció helyzetét ítélték a legrosszabbnak, átlag 1,77-es értéket jelölve, a bosnyákokét a legjobbnak átlag 3,99-es értékkel (8. ábra). A két szélső érték között több mint két jegy (2,22) különbség van! A tuzlai horvátok (3,47) helyzetét a szerbekénél (3,16) jobbnak ítélték az adatközlők. Érdekes, hogy a bosnyákok közel azonos mértékben ítélték jónak (kielégítőnek) saját maguk, illetve a horvátok és a

szerbek helyzetét – az adott jegyek átlagában minimális az eltérés. Jól látható az is, hogy a horvátok és szerbek jobbnak tartják a bosnyákok helyzetét a bosnyákok önmagukra adott osztályzatánál. A szerbek (0,96) és a horvátok (0,83) saját maguknak átlag majdnem egy egész jeggyel adtak kevesebbet mint a bosnyákoknak. A szerbek a horvátok helyzetét jobbnak ítélik a sajátjuktól, amivel a horvátok válasza is összecseng, hiszen ők több mint fél jeggyel (0,59) vélik rosszabbnak a szerbek helyzetét a sajátjukétól.

8. ábra. A Tuzla kantonban élő nemzetiségek számára biztosított általános jogok mértékének megítélése (összes válaszadó)

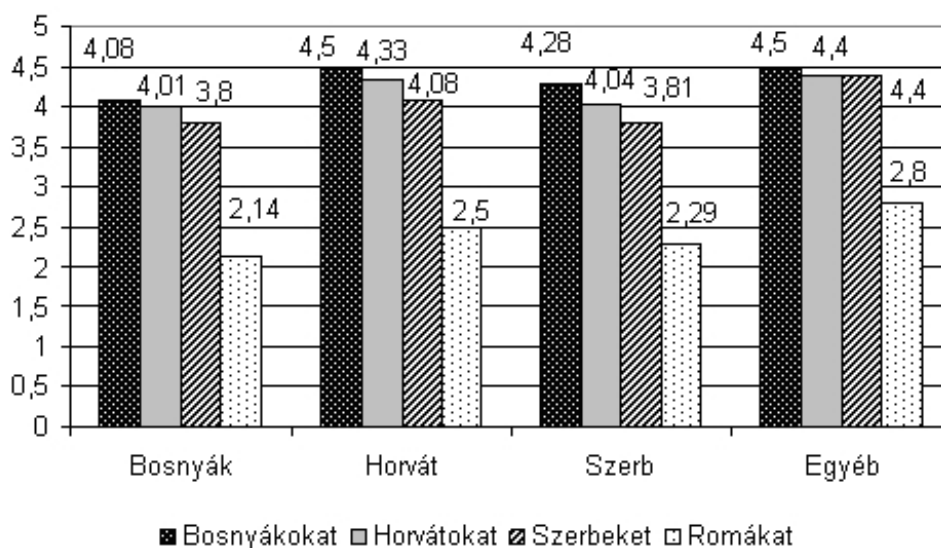
Forrás: A kérdőívek alapján saját szerk. 2009.

Az adatközlőkkel folytatott beszélgetésekből kiderült, hogy a bosnyákok önnön helyzetüket tartják a legkritikusabbnak az országban. A három etnikum között zajló állandó politikai játszmák lelassítják/gátolják az ország társadalmi-gazdasági fejlődését, európai uniós integrációját. Muzulmán vallásuk miatt a bosnyákok úgy vélik, nemkívánatos személyek Európában. E meggyőződésüket csak fokozza a lakosság szabad mozgásának korlátozása, melyet a boszniai horvátok és szerbek a kettős állampolgárság intézményével könnyedén áthidalhatnak. A fentiek, valamint a bosznia-hercegovinai állampolgárok számára tervezett vízumkönnyítés elhúzódó kérdése miatt a bosnyákok – az egyik adatközlő megfogalmazásával élve – saját államuk foglyának érzik magukat.

A társadalmi felemelkedés és a szociális kirekesztődés megelőzésének egyik leghatásosabb eszköze Bosznia-Hercegovinában a minél magasabb iskolai végzettség elérése. A jelentős iskolai lemorzsolódás miatt a tanult embereket nagy megbecsülés övezi. 2007-ben a 16 – 18 év közötti korosztály 73%-a vett részt a középiskolai képzésben. A beiratkozottak közel fele a tanulmányok befejezése előtt abbahagyja az iskolát, a tanulmányok esetleges későbbi folytatásának lehetősége nélkül. A rurális településekről származó tanulóknak a közlekedés hiánya, a szülők rossz szociális helyzete miatt kevesebb esélyük van a középiskolai képzésre. Mindez független az etnikai hovatartozástól. A felsőfokú tanulmányok folytatásának legnagyobb akadálya a szegénység. A bosznia-hercegovinai egyetemistáknak kevés lehetőségük van a tanulás mellett dolgozni, így csak azok tudnak az egyetemi/főiskolai képzésben részt venni, akiknek a szülei rendelkeznek annyi anyagi forrással, hogy a tanulmányok ideje alatt eltartsák őket. A felsőoktatási folyamatból történő etnikai-szociális kirekesztődésre jó példa, hogy 2007-ben a Tuzlai Tudományegyetem 15 000 beiratkozott hallgatója közül mindössze kettő volt roma származású.

A fenti tények tudatában tartottuk fontosnak megvizsgálni a Tuzla kantonban élő nemzetiségek számára biztosított oktatási lehetőségek kérdését is. „Az alábbi 1-től 5-ig terjedő skálán karikázással kérem értékelje a Tuzlában és a kantonban élő nemzetiségek számára biztosított oktatási lehetőségeket!” kérdésnél a válaszadók ismét a roma populáció helyzetét ítélték a legrosszabbnak, átlag 2,43-as értéket jelezve, a bosnyákokét a legjobbnak átlag 4,34-es értékkel (9. ábra). A két szélső érték között közel két jegy (1,91) különbség van. Az adatközlők többsége a bosnyákok, horvátok, szerbek helyzetét közel ugyanolyan jónak ítéli meg. A tuzlai horvátok (4,19) helyzetét a szerbekénél (4,02) jobbnak ítélték az adatközlők, bár az adott jegyek közti különbség elenyésző. A bosnyákok ebben az esetben is közel azonos mértékben ítélték jónak önmagukat, illetve a horvátok és a szerbek helyzetét – az adott jegyek átlagában minimális az eltérés (0,28). A horvátok és szerbek itt is jobbnak tartják a bosnyákok helyzetét annál, ahogyan a bosnyákok önmagukat osztályozták, a horvátok átlag fél jeggyel adtak többet a bosnyákoknak. A szerbek csaknem egy egész jeggyel (0,74), míg a horvátok minimális értékkel (0,17) adtak kevesebbet saját maguknak mint a bosnyákoknak. A szerbek a horvátok helyzetét jobbnak ítélik a sajátjuktól, amihez a horvátok válasza is hasonló, bár ők nem látják a két etnikum helyzete között akkora különbséget, mint a szerbek.

9. ábra. A Tuzla kantonban élő nemzetiségek számára biztosított általánosoktatási lehetőségek megítélése (összes válaszadó)

Forrás: A kérdőívek alapján saját szerk. 2009.

Láthatjuk, hogy habár Tuzla kanton általános iskoláiban a többségi (bosnyák) tanterv szerint tanulnak a horvát, szerb, és egyéb nemzetiségű gyerekek, a nem bosnyák válaszadók mégsem ítélték rosszabbnak saját helyzetüket az oktatás terén a bosnyákokétól. A horvátok a ferences rendi gimnázium működésével viszont jobb helyzetben vannak a szerbektől, akiknek nincs külön oktatási intézménye a kantonban.

4. ÖSSZEGRÉS

A bosznia-hercegovinai társadalom háború utáni sikeres újjáépítésének egyik előfeltétele az addig konfliktusban álló népcsoportok megbékélése, és általában az emberek közötti bizalom helyreállítása. A különböző etnikumokról való gondolkodás meghatározza a hozzájuk való viszonyulást. A „másikról”, „másmilyenről” alkotott képet Bosznia-Hercegovinában a személyes tapasztalatok mellett a média és a fennálló közoktatási rendszer is nagymértékben befolyásolja. A társadalmi nyomás hatására formálódó szubjektív értékrendszer kihat az egyén közvetlen környezetében alakuló szoci-

ális kapcsolatokra, így a különböző etnikumok, és felekezetek közötti dialógusra is. A demokratikus fejlődés előrehaladtával a 2000-res években kedvezőbb társadalmi feltételek teremtődtek az országban a többiekétől eltérő etnikai, vallási, politikai orientáció kifejezésére, a háború következtében azonban – érthető módon – nőtt a távolságtartás a sajáttól eltérő etnikai és vallási csoportokhoz tartozó személyekkel szemben.

Általánosan elfogadott vélekedés, hogy a háborús konfliktuson való teljes felemelkedést csak egy generációváltás biztosíthatja az országban. Ebből a szempontból viszont nem lényegtelen, hogy a jelenlegi boszniai ifjúság miként vélekedik az egyes nemzetiségek, társadalmi csoportok háború során betöltött szerepéről, békeidőben zajló egymás mellett éléséről.

Tanulmányunkban a boszniai társadalom egy kisebb szegmensében vizsgáltuk a háború utáni etnikai együttélés jellemzőit. A Tuzlai Tudományegyetemen végzett kérdőíves felmérés eredményei azt igazolják, hogy a helyi, etnikailag kevert közösség több évszázadon keresztül tartó tradicionális együttélését még egy olyan kegyetlen és véres háború sem tudta teljesen megingatni, mint amely 1992–1995 között zajlott Bosznia-Hercegovinában. A megkérdezettek zöme a háborús történések ellenére sem zárkózik el a sajátjától eltérő nemzetiségekkel kialakítandó kapcsolatok elől. Tény azonban, hogy többségük a saját etnikumával mindig elfogadóbb, mint a többiekkel szemben, illetve az összes nem roma nemzetiségű adatközlő a romákkal szemben inkább elutasító, mint elfogadó. A kantonban számbeli fölényben lévő bosnyákok a horvátokkal szemben elfogadóbbak, a szerbek és a romák kapcsán viszont nagymértékben elutasítók. A horvátok bosnyákokról alkotott véleménye egyszerre pozitív és semleges, negatívan senki sem nyilatkozott róluk. A szerbekkel kapcsolatban vegyesebb érzelmek uralkodnak körükben, míg a romák kapcsán a horvátok is inkább elutasítók, mint elfogadók. A szerb válaszadók bosnyákokról alkotott véleménye inkább semleges, mint pozitív. Érdekes, hogy a horvátokhoz hasonlóan egyetlen szerb válaszadó sem nyilatkozott a bosnyákokról negatívan. A horvátokkal kapcsolatban is a semleges attitűd a legmeghatározóbb körükben. A romák kapcsán ők is elutasítók, pozitív véleményt egyetlen szerb adatközlő sem fogalmazott meg velük kapcsolatban. A másokkal ápoltságuk intenzitására vonatkozóan az adatközlők főként a „ritka” válaszlehetőséget jelölték, emellett a sajátjuktól eltérő nemzetiségek kapcsán nagyobb arányban jelölték laza kapcsolatot, mint pl. családít, vagy rokonit. A felmérésben résztvevők kétharmadának általánosságban negatívan változott a véleménye a sajátjuktól eltérő etnikumokkal kapcsolatban, háromnegyedük viszont közepesnek, illetve attól jobbnak ítélte a közvetlen környezetében, Tuzlában élő nemzetiségek közötti viszonyt.

Összességében: a sokszor negatívan változó vélemények ellenére a Tuzla kantonban fellelhető népcsoportok együttélését BiH más országrészeihez képest jobbnak, konfliktus-mentesebbnek tekinthetjük.

5. IRODALOM

- ĐOZIĆ, A. 2003: *Prinudne migracije i problema razvoja regije Sjevernoistočne Bosne*. In: NURKOVIĆ, R. (szerk.): *Regionalno razvojna problematika BiH i susjednih zemalja u procesu približavanja Evropskoj Uniji*. Zbornik Radova, UNTZ PMF Odsjek za geografiju, Tuzla, pp. 259-272.
- HASKOVIĆ, R. 2000 (szerk.): *Tuzlanski Kanton – Tuzla Canton*. Bosnia Ars, Tuzla, 160. p.
- IVANOVIĆ, N. J. 2005: *Obespravljani Hrvati i Srbi*. – Front Slobode, 2005. június 10. p. 5.
- KAHOVIĆ, S. 2007: *Ostaje li Tuzla multietnički grad?* – <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,2652262,00.html> (letöltés ideje: 2010. február 2.)
- KOLUTÁCZ A. 2008: *A demográfiai helyzet alakulása Tuzla kantonban az 1992-1995-ös boszniai háború után*. – Mediterrán és Balkán Fórum II./1. pp. 10-17.
- KUKIĆ, S. 2003: *Odnos građana i države*. <http://www.forumtz.com/bos/download/rezultati%20istrazivanja.doc> (letöltés ideje: 2009. november 28.)
- M. CSÁSZÁR Zs. 2009: *A Nyugat-Balkán oktatási rendszerei*. In: PAP N. – KOBOLKA I. (szerk.): *Nyugat-Balkán*. Budapest, MK KBH, pp. 191-211.
- M. CSÁSZÁR Zs. – HASANOVIĆ-KOLUTÁCZ A. 2009: *A Balkán egyes országainak etnikai sajátosságai az oktatás tükrében*. In: AUBERT A. – TÓTH J. (szerk.): *A Kárpát-medence etnikumai*. – Publikon Kiadó – PTE FDI, Pécs, pp. 109-125.
- PERIĆ, B. 2003: *Bosanski manjinski sindom*. <http://www.aimpress.ch/dyn/dos/archive/data/2003/30424-doss-01-02.htm> (letöltés ideje: 2008. november 11.)
- REMÉNYI P. 2009: *Etnikai homogenizáció a volt Jugoszláviában*. – Balkán Füzetek Különszám I. PTE-TTK FI KMBTK, Pécs, pp. 122-129.
- RADAŠ, N. 2002: *Ljudi su odlučili da se vrate*. – Povratak. Magazin za izbjeglice i raseljena lica. 1-2. (március), Prelom Media Centrum, Banja Luka, pp. 6-8.
- *Izpleštaj nevladinih organizacija o implementaciji mjera u okviru Srednjoročne razvojne strategije BiH iz oblasti socijalne zaštite, obrazovanja, okoliša*. Inicijativa i civilna akcija, Catholic Relief Services U.S.C.C., Global Rights, Sarajevo, 2007. 48. p. http://www.icva-bh.org/bos/publicationswin.wbsp?WBF_ID=79 (letöltés ideje: 2009. november 28.)

- *Izvjestaj o evidentiranim potencijalnim korisnicima pomoći za obnovu i povratak u BiH.* Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Sarajevo, 2005. 160. p.
- *Izvjestaj o humanom razvoju Bosne i Hercegovine.* United Nations Development Programme, Sarajevo, 2003. 140. p. <http://www.undp.ba/index.aspx?PID=31> (letöltés ideje: 2009. november 28.)
- *Izvjestaj o radu Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta za 2008. godinu.* Vlada Tuzlanskog kantona, Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport, Tuzla, 2009. 31. p. http://www.vladatk.kim.ba/Ministarstva/MONKS/Programi_izvjestaji/IZVJESTAJ_2008.pdf (letöltés ideje: 2009. november 26.)
- *Tuzlanski kanton prvi stao u zaštitu nacionalnih manjina.* – http://www.rtvslon.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=12917&Itemid=51 (letöltés ideje: 2009. december 7.)
- *U Tuzlanskom kantonu 17 000 izbjeglih podrinjaca.* – http://www.rtvslon.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=11124&Itemid=51 (letöltés ideje: 2009. december 7.)

Egyéb internetes források:

www.aimpress.ch

www.dw-world.de

www.forumtz.com

www.icva-bh.org

www.oscebih.org

www.rtvslon.ba

www.soros.org.ba

www.undp.ba

www.vladatk.kim.ba

WINNER PLACES IN A LOSER COUNTY

GROWING SETTLEMENTS IN SOMOGY,
WHERE THE POPULATION DECREASE HAS BEEN MASSIVE
FOR HALF A CENTURY

KERESE TIBOR¹

1. INTRODUCTION

Somogy is the fourth largest but the most sparsely populated county of Hungary, where the density of population is still half of the national average. The western third of the South-Transdanubian region between Lake Balaton and the River Drava has always been an underdeveloped part of Hungary with a sparse spatial structure. Capitalist modernisation and socialist development were not able to make significant changes. After the change of regime, Somogy is the only loser area in Transdanubien by FARAGÓ I. (1999).

Its demography has been characterised by natural decrease and a mostly negative migration balance for a long time. As a result of this, population decline is about 5.5‰, which is almost 40% worse than the national value. This makes Somogy a county where population decreases at the 6th fastest rate in Hungary. The reason for the population decrease may be the low level of socio-economic development. It coincides with the results of Human Development Index (HDI) calculations, which rank Somogy as the third or fourth weakest county. (CSITE A. – NÉMETH N. 2007)

When investigating on settlement-level similar features can be observed, negative indicators characterize the majority of the county's settlements. According to the survey conducted in the period of the Hungarian demographic turning point – apart from the settlements with special, touristic functions around Lake Balaton – the county's villages belong to the group of "small- and tiny villages with a rapidly diminishing population, lacking basic facilities and providing low standards of living" or the group of "medium-sized villages having traditional village functions, with agricultural employment structure". (BELUSZKY P. - SIKOS T. T. 1982) According to the survey determining the distribution of regional development subsidies 2/3 of the 244 settlements have received accentuated subsidies for being underprivileged since the turn of the millennium. (FALUVÉGI A. 2003) This makes the county the fourth, regarding the number, ratio and the population of under-

¹PhD student – University of Pécs – Doctoral School of Earth Sciences

privileged settlements. The factor-analysis based on 27 variables, repeated by BELUSZKY P. – SIKOS T. T. (2007) after the year 2000 brought subtler results, but half of the villages in Somogy still belonged to the weakest category.

Values of population dynamics, partly decreased by factor-analysis, can of course show great differences in the actual picture of the population. The latter in turn can cause a change in the population-rank of settlements. Losers decreasing faster than the average can fall back, while the better, especially the winners with an increasing population can leap forward in their rank. The background of differing population dynamics can be the different socio-economic processes. All in all, the population of „good places” is generally increasing by immigrants attracted from „bad places”, who are moving towards settlements offering better life conditions. The degree of natural increase depends on the age-structure of the settlement as well as the willingness to have children among the population of child-bearing age. These, due to the varied population structure of the migrants and the residents, may produce different cases. Our research aims to examine the prominent demographic characteristics of growing settlements, as well as the causes, the social and economic factors.

2. METHODS

In our research we relied on the statistical databases of the KSH (Central Statistical Office). Primarily T-STAR demographic data (in the period between 2000 and 2007) were used in the study. Changes in the population of settlements were ranked, and those with an increase were collected. The annual mean value of the increase was also calculated to make it comparable to the rate of population change in the previous two decades. Data of the latter were taken from the census database. The territorial distribution of increasing settlements was represented on a cartogram. With the analysis of some typical demographic and economic data, the possible causes of the increase were pointed out, and the settlements were categorized on this basis.

3. RESULTS

It was found about the population change of the 244 settlements in Somogy County between 2000 and 2007 that only about a third of them shows better demographic values than the county average. The middle third has loss rates higher than the county average: between 4-10%. The last

third, however, has a very high decrease, which is over 10%. The record breakers had a loss of about 30% during the decade since the turn of the millennium. About 1/6 of the settlements represent the opposite, their population increased even in absolute terms. The subject of the research, the 43 increasing settlements of Somogy, can be seen in Table 1. There are only 2 towns among them (capital letters). Among the 15 towns of the county Siófok is the second most populous town and with its growth just above 3% comes 22nd, while the neighbouring Zamárdi – which became a town in 2008 – was the 14th fastest growing settlement with an increase of almost 6% in the period examined.

Among growing settlements the leaders are mostly tiny and small villages – according to the standardisation made by TÓTH J. (2002). This is partly understandable, as given the small population some new-born babies or immigrants can cause a significant change, however, it partly contradicts the image of social geography about the viability of tiny villages. Apart from the two towns only 12 increasing settlements have a population over 1000, but the best-ranked of them, Juta has only the 10th largest increase.

Population growth shows large differences, which is between 1 to 713 people. Of course, the rate projected on the population or the annual rate tells us more, as they show the velocity of growth. Nemeskisfalud has an outstanding rate of 80‰, which means that the population might double during the decade. This phenomenon would count high even in Africa. Eight settlements follow this record with a growth rate between 14 and 21‰, which is significantly above the world average. The following 3 settlements have a rate around the world average with growth between 10 and 13‰, and 13 settlements, including the two towns, follow them with growth rates of 3 to 9‰. Out of the remaining 18 settlements, five have only a nominal increase, less than 1‰, however, it is completely consistent with the stagnation in Europe. Of course, compared to the 5.5‰ loss of the county it still counts as a good indicator.

Table 1. Settlements of Somogy County with growing population

Settlement	Population		Growth	Growth %	Av. rate ‰	Change %	Average rate ‰
	2000	2007					
Nemeskisfalud	58	100	42	72.41	80.93	-57.97	-40.44
Balatonmáriafürdő	566	655	89	15.72	21.08	-23.25	-12.52
Kőkút	562	647	85	15.12	20.32	-7.72	-3.82
Pálmajor	338	389	51	15.09	20.28	-14.89	-7.65
Kaposhomok	432	496	64	14.81	19.93	9.50	4.33
Orci	522	593	71	13.60	18.39	7.04	3.24
Kaposújlak	661	744	83	12.56	17.04	-5.57	-2.73
Siójut	538	594	56	10.41	14.25	26.29	11.18
Kisasszond	166	183	17	10.24	14.03	-26.79	-14.74
Juta	1 152	1 257	105	9.11	12.54	51.64	20.02
Ságvár	1 762	1 910	148	8.40	11.59	8.89	4.07
Gige	353	379	26	7.37	10.20	-12.53	-6.36
Gálosfa	297	315	18	6.06	8.44	-37.27	-21.96
ZAMÁRDI	2 250	2 382	132	5.87	8.18	-9.91	-4.96
Kelevíz	343	360	17	4.96	6.93	9.43	-4.71
Porrog	246	258	12	4.88	6.83	-36.22	-21.19
Kaposszerdahely	958	1 003	45	4.70	6.58	32.97	13.66
Balatonszabadi	2 871	3 001	130	4.53	6.35	14.88	6.63
Magyaregres	610	634	24	3.93	5.53	4.01	1.87
Mezőcsokonya	1 239	1 284	45	3.63	5.11	-1.23	-0.59
Gadány	365	377	12	3.29	4.63	-22.08	-11.81
SIÓFOK	23 318	24 031	713	3.06	4.31	12.72	5.72
Teleki	219	225	6	2.74	3.87	-44.69	-27.80
Kereki	557	572	15	2.69	3.80	-5.87	-2.88
Csököly	1 145	1 171	26	2.27	3.21	-13.94	-7.12
Szabás	639	652	13	2.03	2.88	-5.20	-2.54
Szena	747	762	15	2.01	2.84	1.56	0.74
Törökkoppány	486	494	8	1.65	2.34	-27.26	-15.04
Pogányszentpéter	510	518	8	1.57	2.23	-8.88	-4.42
Somogyfajs	529	537	8	1.51	2.15	-11.83	-5.98
Baté	844	855	11	1.30	1.85	2.60	1.22
Somogytúr	426	431	5	1.17	1.67	-28.30	-15.72
Hetes	1 155	1 168	13	1.13	1.60	12.96	5.82
Somogysimonyi	90	91	1	1.11	1.58	-48.77	-31.34
Szőlősgyőrök	1 219	1 231	12	0.98	1.40	-19.26	-10.14
Görgeteg	1 191	1 202	11	0.92	1.31	-13.25	-6.75
Lulla	253	255	2	0.79	1.13	-19.93	-10.53
Szentborbás	134	135	1	0.75	1.06	-29.32	-16.39
Bárdudvarnok	1 199	1 207	8	0.67	0.95	-17.28	-9.00
Ádánd	2 336	2 346	10	0.43	0.61	3.34	1.57
Zselicszentpál	397	398	1	0.25	0.36	8.06	3.70
Látrány	1 363	1 366	3	0.22	0.31	-0.71	-0.34
Som	684	685	1	0.15	0.21	-7.55	-3.73

Source: based on the data of KSH

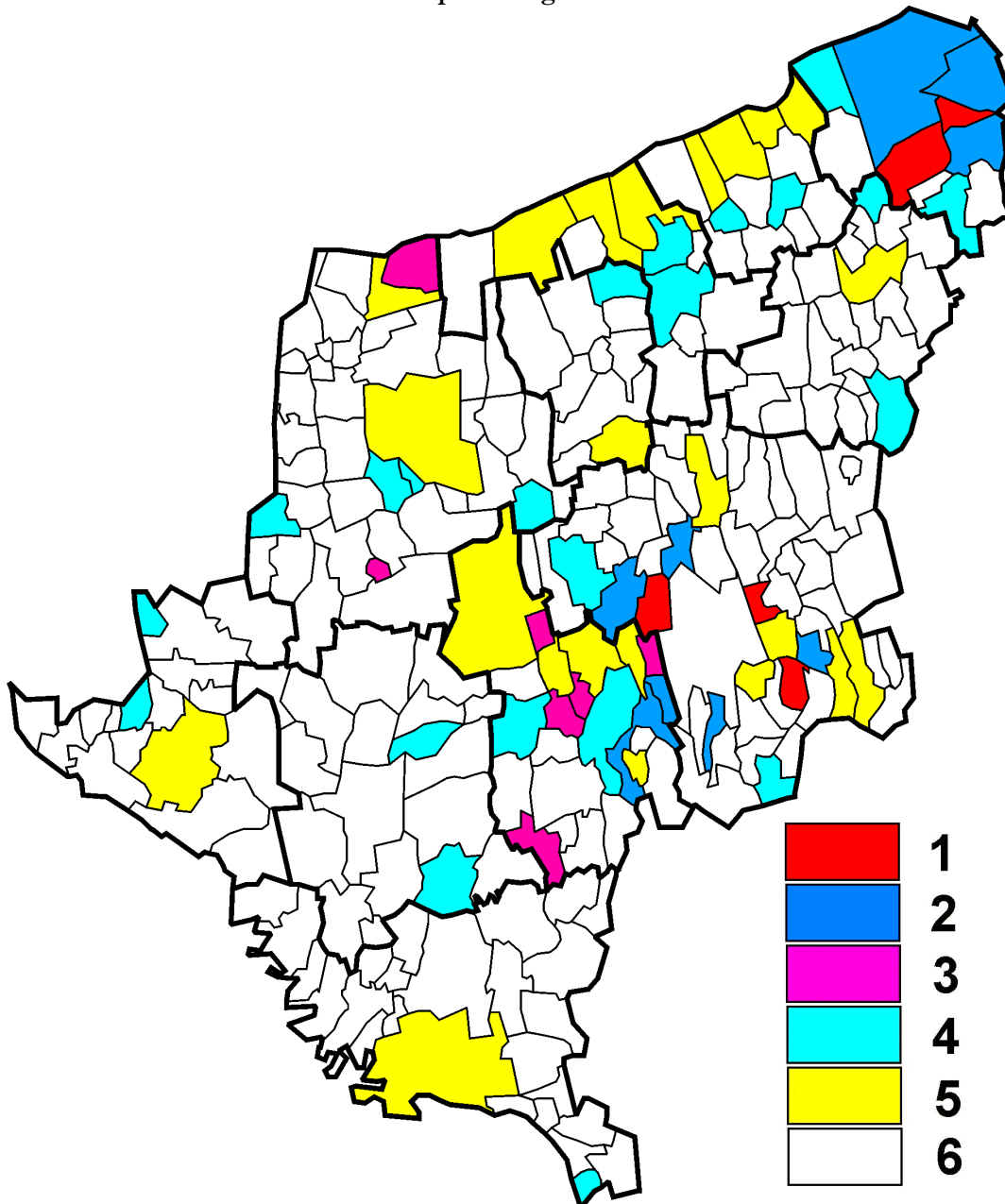
Interestingly enough, 29 out of the 43 growing settlements had an increasing population only during the period examined, which means that a previously downward trend turned positive in their case. Some settlements with an extreme decrease have turned into a growth. Nineteen of these settlements had a loss greater than 10%, while five of them lost more than 1/3 of their population during the two decades before 2000. Only 14 of them showed growth in the previous period as well, nevertheless the number of increasing settlements was also around 40 then.

The spatial distribution of the settlements with growing population during the two periods is illustrated in Figure 1. The 14 settlements being able to grow in both periods can be found in the north-eastern part of the county and around Kaposvár. In case of five the growth rate exceeds 10‰ (cat. 1), while the remaining nine of them are below that (cat. 2). In the course of their development the attractive effects of the county's largest and most dynamic centres and agglomeration processes act together. Siófok, the most dynamic centre of Somogy, is the only town that belongs to settlements with a constant growth.

The earlier loss of seven settlements turned into a growth higher than 10‰ (cat. 3). One of them can be found by Lake Balaton, the others in the area to the west of Kaposvár, but only Kaposújlak belongs to the inner ring of the agglomeration. Moderately growing settlements not showing increase earlier are spread in the middle of the county, in the outer ring of the agglomeration and in the north near Lake Balaton, furthermore there are one or two on the western, eastern and southern part of the county (cat. 4). Their moderate growth can also be partly affected by the nearby centre, or the dynamic power of Lake Balaton, however in the case of some remote settlements other causes should be sought.

It is notable that towns, the majority of the settlements by Lake Balaton and several places belonging to the Kaposvár agglomeration, situated by major roads, have fallen out of the category of growing settlements and show decrease at present (cat. 5). The shift of growth from settlements near centres and major roads to the villages of the second ring can be an indicator of counter-urbanisation, but it can also show the generally weak dynamics of development in the county.

Figure 1. Population change of settlements in Somogy County between 2001 and 2007, and in the preceding two decades.

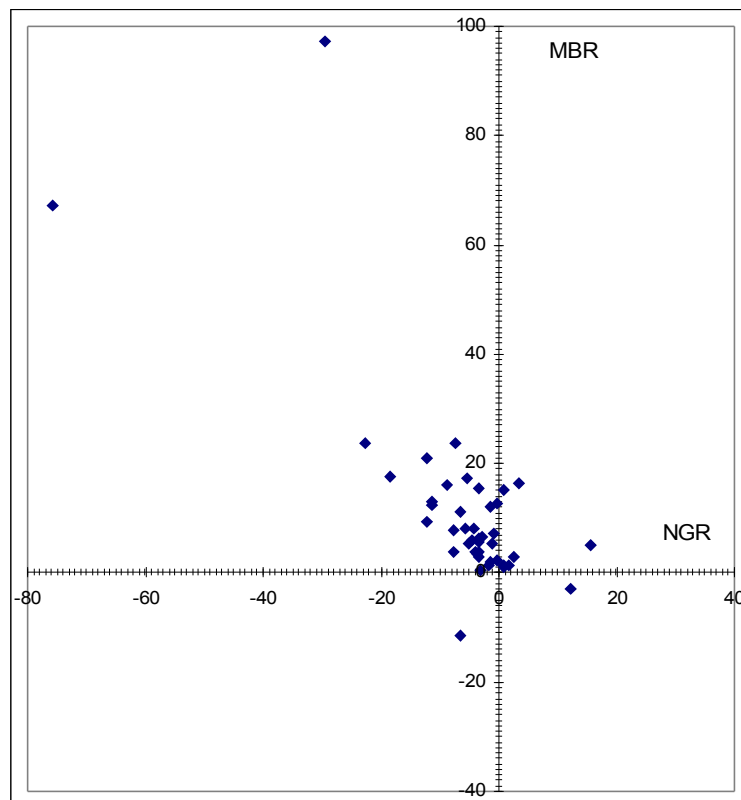
Key: 1. long-term growth, fast growth; 2. long-term growth; 3. fast growth, earlier loss; 4. growth, earlier loss; 5. earlier growth, present loss; 6. long-term loss

Source: edited by the author, based on KSH data

Kaposvár, the county seat, and the earlier third most populated Nagyatád together with two micro towns, Lengyeltóti and Kadarkút, have had a decreasing population since the 1980s. More than $\frac{3}{4}$ of villages have had decreasing population in both periods (cat. 6). These villages can be found around the growing settlements of the Kaposvár agglomeration. Apart from 2 or 3 exceptions the Tab, Lengyeltóti, Nagyatád, Csurgó and Barcs subregions also have settlements decreasing in the long run. These are the economically most backward subregions of the county with significant outmigration.

Two factors can influence the population of settlements: natural growth and migration. In the growth of the 43 settlements migration plays the main role (Figure 2). Only two of them have a negative migration balance. However, only few of them can be found on the positive side of natural growth. Two of them can be seen in the top left quarter of the diagram separated from the others with their extreme values.

Figure 2. Natural growth and migration balance rate of the 43 settlements between 2000 and 2007

Source: based on the data of KSH

Migration indicators are given numerically in Table 2 for a more accurate analysis and for making it easier to identify settlements. According to this the annual rate of migration balance is over 10‰ in 15 villages and in Zamárdi, while Nemeskisfalud and Kőkút have extremely high values. Negative migration rates can only be found in Gige and Somogysimonyi.

Natural growth is positive in only 8 settlements, from which the very high indicator of Pálma-
jor and Gige far outweigh the value of migration balance, so increase is clearly caused by the high birth rate. Despite the positive birth rate immigration exceeds it in Kaposhomok and Orci. Apart from the moderate birth rate slight migration also increases the population in the remaining four settlements.

Interestingly enough, in case of many settlements the rate of the national migration balance is lower than the natural decrease, or the value of growth is higher than expected. Moreover, in Somogysimonyi both data show a significant decrease, still the population has increased. In such cases – apart from statistical error - the increase in the population can be explained by international migration, which is not yet published by KSH for each settlement. (HABLICSEK L. 2004) This assumption is also supported by the fact that after Budapest, the most properties were purchased by foreigners in Somogy (KOVÁCS E. – CSITE A. – OLÁH M. – BOKOR I. 2004). Apart from the settlements by Lake Balaton some small villages in Somogy County have also become the target of foreigners seeking a rural way of life. For example almost half of the properties are owned by foreigners in Somogysimonyi.

In a region with generally declining population the growth of a settlement can induce significant changes in the position of population-rank (Table 2). Of course, this depends on the size and population dynamics of neighbouring settlements on the list. Five of the leaders stepped 20 or more positions forward in the population-rank, while 13 more had an improvement between 10 and 20 positions. More populous settlements could improve less positions on the list than the smaller ones. The position of Siófok and Balatonszabadi did not change, however Ádánd, despite its growth, has stepped backwards on the list, as it has been overtaken by the faster growing Zamárdi, while was not able to overtake any settlements itself.

Table 2. Natural growth and migration balance rates of growing settlements in Somogy and their position in population-rank.

Settlement	Natural growth	Migration balance	Rank		
	%o	rate %o	2000	2007	Change
	2001-2007				
Nemeskisfalud	-29.60	97.16	243	234	9
Balatonmáriafürdő	-12.31	21.08	121	99	22
Kőkút	-75.66	67.19	122	102	20
Pálmajor	15.72	5.00	178	154	24
Kaposhomok	3.27	16.37	155	132	23
Orci	0.82	15.17	134	114	20
Kaposújlak	-7.52	23.74	104	88	16
Siójut	-0.27	12.78	130	113	17
Kisasszond	-3.48	15.60	228	218	10
Juta	-5.29	17.19	64	53	11
Ságvár	-1.38	12.19	36	27	9
Gige	12.10	-2.86	171	160	11
Gálosfa	-8.89	16.04	193	176	17
ZAMÁRDI	-6.41	11.17	22	19	3
Kelevíz	-3.37	5.73	176	166	10
Porrog	-11.42	12.85	208	193	15
Kaposszerdahely	-0.90	7.15	70	68	2
Balatonszabadi	-1.10	5.48	13	13	0
Magyaregres	2.56	3.02	113	106	7
Mezőcsokonya	-4.32	8.10	55	52	3
Gadány	-22.61	23.69	169	162	7
SIÓFOK	-2.84	6.53	2	2	0
Teleki	-1.31	1.95	218	202	16
Kereki	-3.37	6.29	124	116	8
Csököly	1.61	1.37	65	61	4
Szabás	-0.22	2.22	108	101	7
Szena	-4.46	6.01	92	86	6
Törökkoppány	-18.32	17.57	144	133	11
Pogányszentpéter	0.84	1.12	137	128	9
Somogyfajsz	-7.74	7.91	133	122	11
Baté	-5.68	8.09	82	75	7
Somogytúr	-3.73	3.65	156	146	10
Hetes	-11.39	12.39	63	62	1
Somogysimonyi	-6.47	-11.50	238	238	0
Szőlősgyőrök	-7.80	3.94	56	55	1
Görgeteg	-1.69	1.31	60	58	2
Lulla	-4.00	3.91	206	194	12
Szentborbás	-12.16	9.33	232	229	3
Bárdudvarnok	-3.49	3.77	59	57	2
Ádánd	-3.40	2.85	20	21	-1
Zselicszentpál	-5.12	5.31	162	153	9
Látrány	-3.17	0.31	51	47	4
Som	0.83	1.25	102	94	8

Source: based on the data of KSH

There can be different socio-economic reasons why the population change of a settlement is significantly different from the trend. These reasons can be revealed by the analysis of data, as they leave a trace in local social and economic indicators. Table 3 illustrates the income situation of settlements examined and some data associated with social and economic development. To illustrate the general standards of living the “standard of living” factor (-2.44 to 2.12) of the author’s earlier settlement-development analysis created by 26 indicators is also presented together with the factor values of the settlement. (KERESE T. 2001) Data were compared to the county and to the average of the villages in Somogy as well. Negative difference from the latter is highlighted in red.

Thus, three groups became clearly outlined among settlements with growing population. In the first one, settlements with mainly positive indicators can be found. They are the urbanised villages around the county seat, or the settlements by Lake Balaton, especially in the vicinity of Siófok. This includes Zamárdi and Siófok itself, the two towns with growing population, which - together with Juta and Hetes - have only positive indicators. Real socio-economic development lies behind the population growth of these villages and the two towns. Siófok and the surrounding area, taking advantage of the touristic season at Lake Balaton, and also because of its proximity to the country's economic centre, has been the most dynamic subregion of Somogy for decades. The strengthening effect of the Budapest-Zagreb-Padania axis in the northern part of Somogy also contributes to the positional advantage. This axis is the southwestern part of the St Andrew’s cross protruding from the power centre of our capital, having determined the geopolitical and economic situation in the Carpathian Basin for a millennium (GÓTH J. – WILHELM Z. – PIRISI G.– KISS K. 2005). Kaposvár, however, shows the signs of economic stagnation mainly because Hungarian highway-development projects disregard it and it is left out of modern transportation for a long time. Nevertheless, the signs of agglomeration can be seen around the town where suburbanisation has already started as the main tendency today is that the population has been flowing towards the surrounding ring of settlements for three decades.

Table 3. Some indicators of growing settlements and the average in Somogy County

Name of settlement	Inc. th.Ft/head/month	Worker in services %	Unemployed %	Inactive %	Depend. /100p	Roma inhab. %	Flat without conv. %	Quality	Stand. of living factor
Nemeskisfalud	13.3	42.9	13.8	55.2	157	13.8	61.2	-	-1.07
Balatonmárfiafürdő	47.1	74.8	2.4	46.1	72	0.0	1.8	+	1.09
Kőkút	9.8	48.9	5.2	58.9	349	3.7	69.9	-	-1.66
Pálmajor	6.2	26.5	7.5	31.6	474	6.3	54.8	-	-
Kaposhomok	23.4	48.1	7.2	36.9	115	2.2	26.9	-	-0.16
Orci	51.1	53.4	2.9	32.5	64	0.0	7.2	+	1.61
Kaposújlak	51.0	60.4	5.9	35.6	61	0.0	6.4	+	1.04
Siójut	41.8	62.6	10.0	31.8	75	0.0	13.8	+	0.97
Kisasszond	31.0	47.8	2.4	42.1	98	0.0	48.6	-	-1.39
Juta	52.1	73.8	2.6	27.6	58	1.1	7.4	+	2.28
Ságvár	39.7	66.3	5.1	33.1	74	0.5	13.3	+	0.84
Gige	21.1	41.5	7.0	37.9	202	17.7	37.9	-	-1.28
Gálosfa	28.3	51.7	15.5	33.7	73	0.3	27.4	/	-1.16
ZAMÁRDI	51.8	73.1	4.1	37.1	63	0.0	1.8	+	1.06
Kelevíz	27.9	42.0	6.3	43.5	92	9.5	31.3	-	0.36
Porrog	27.2	44.3	4.9	45.7	97	2.5	43.3	-	-0.62
Kaposszerdahely	47.9	54.2	3.1	28.8	74	4.1	16.7	+	1.72
Balatonszabadi	47.0	68.2	4.7	33.6	74	0.3	8.3	+	1.57
Magyaregres	38.0	47.1	4.7	29.6	77	3.0	16.1	+	0.90
Mezőcsokonya	34.1	55.9	5.4	37.0	85	2.0	16.2	/	0.93
Gadány	22.7	40.6	9.4	43.9	143	11.7	51.2	-	-1.06
SIÓFOK	57.5	72.3	3.7	32.4	69	2.0	2.4	+	1.84
Teleki	28.8	64.5	11.8	38.4	226	3.0	26.5	/	0.02
Kereki	40.3	52.4	2.3	40.8	72	1.1	12.3	/	1.11
Csőköly	22.2	50.4	5.5	38.9	149	10.1	33.6	-	-0.38
Szabás	26.2	46.7	7.2	40.2	152	9.5	25.5	-	-0.21
Szena	51.5	61.0	3.3	32.9	100	8.9	18.8	+	0.34
Törökkoppány	38.6	46.1	5.6	41.3	63	0.4	21.8	/	-0.01
Pogányszentpéter	35.4	43.4	3.7	32.6	106	7.2	25.3	/	-0.31
Somogyfajs	22.6	47.1	7.7	35.9	140	3.7	40.3	-	-1.53
Baté	43.5	58.3	6.3	33.7	69	2.2	9.9	+	1.36
Somogytúr	33.1	53.4	8.1	40.7	84	0.7	22.9	-	0.32
Hetes	41.4	66.9	4.5	33.7	90	0.5	7.7	+	1.29
Somogysimonyi	32.8	57.1	0.0	45.8	61	0.0	38.9	/	-0.52
Szőlőgyőrök	39.1	56.3	8.7	34.8	80	0.7	7.7	+	1.11
Görgeteg	24.4	46.2	7.7	38.4	135	8.7	17.3	-	-0.06
Lulla	32.6	30.3	7.5	39.0	70	0.8	14.9	/	-0.26
Szentborbás	29.4	31.8	11.1	51.1	132	18.5	56.3	-	-2.21
Bárdudvarnok	36.5	55.5	5.1	36.7	87	2.1	35.2	/	-0.09
Ádánd	39.0	62.3	4.0	32.5	92	0.9	9.3	+	1.50
Zselicszentpál	44.0	61.3	5.5	30.1	73	0.0	8.4	+	1.76
Látrány	36.0	55.3	4.7	35.6	79	5.0	8.0	/	0.93
Som	36.6	61.7	4.5	32.0	82	0.8	27.4	+	0.33
Average of county	35.4	62.1	4.7	34.6	81	3.1	13.2	-	-
Average of villages	44.2	54.6	5.4	37.7	95	4.4	22.1	-	-

Key of quality column: ‘+’ – Mostly better; ‘-’ – Mostly weaker, ‘/’ – Ambivalent indicators

Source: edited on the basis of KSH data

The other extreme comprises settlements with mainly or completely negative indicators. Seven of them only have data below the average, another seven have only one or two positive indicators. In spite of this, migration balance is positive here, and in some cases the natural growth rate is positive too. A common feature of these settlements is that the ratio of Roma population is above the average, and most of them can be found in the area between Marcali and Szigetvár. It should be noted that the self-based ethnic affiliation data of the 2001-census significantly understated the proportion of the Roma. The 2003 MTA (Hungarian Academy of Sciences) research, for example, found nearly 30 thousand Romany people in Somogy County, in contrast with the less than 10 thousand given by the KSH. (KEMÉNY I – JANKY B – LENGYEL G. 2004) According to the Gipsy Association in Somogy County however, their number is even higher, around 35 thousand. This means a 10.5% ratio in the county instead of the 4.4%. The difference can be even higher on the level of settlements. In Pálmajor, for example, despite the 6.3% KSH data the minority self-government claims that the population of the village is almost entirely Roma. This is supported by the fact that in the National Atlas of Hungary (1989) - based on the MTA assessment of the eighties – in most villages of the Szigetvár-Marcali lane their ratio is above 10% and in a few of them even exceeds 20% and most probably their number has not decreased since then. However, in the lack of any other database about settlements we had to make do with KSH data. Irrespectively of its practicability we can surely claim that the growth of settlements in the second group was caused by the high growth rate of the Roma ethnic group, their willingness to have a high number of children resulting from economic concerns associated with subsistence and the migration towards ageing villages.

The third group consists of transitional settlements where the previous two factors act together or act moderately thus they have no clear impact on local characteristics. In addition, it is possible that other conditions induce the immigration to these settlements. This may be the migration towards the old people's home in the case of Nemeskisfalud or Kőkút causing extreme values in migration indicators, or the district school in Törökkoppány which attracts the population of dependent villages in the area partly by improving the income indicators with the outstanding standard of teachers' salaries. The proximity of Nagykanizsa helps the slight dynamics of Pogányszentpéter. Finally, this group includes Somogysimonyi, the silent village near the M7, where the beautiful tranquil environment has attracted a number of foreigners to buy properties or to settle down.

4. CONCLUSIONS

In the study the growing settlements of the highly shrinking Somogy County were examined. In the period between 2000 and 2007 about one sixth of the settlements in the county, ie. 41 villages and two towns showed population growth. The bulk of growth concentrated in the north-western part of the county and around the county seat, but there are a few scattered ones in the south-western area too. The primary reason for the increasing population is migration, but natural growth is also positive in some villages. The following groups could be created with the analysis of some socio-economic indicators of the settlements.

- Real winners: as a result of their development they exert migrational attraction. Here the growing population is the result of the positive migration balance induced by the demand of nearby labour market centres. They are mostly developed and urbanised settlements with data better than the county average. Partly they form a continuous block in the Siófok subregion acting as the hot spots of the Somogy economy and partly they indicate the process of suburbanisation in the ring around the stagnating county seat.
- Pseudo winners: earlier ageing villages which have long become the targets of Roma immigration. The high proportion of the Roma, through a greater willingness of bearing children created a youthful demographic structure. Natural growth plays an important role in the increase of the population, but further migration also results in the growth of this ethnic group. Settlements with high Roma ratio, showing below-average socio-economic characteristics and a declining picture, can be found mainly in the Marcali-Kadarkút lane.
- Lucky winners: none of the effects are very strong or another special factor induces settlement growth. These settlements with miscellaneous indicators are scattered in the territory of the county. Their growth might be by chance and is not a long-term trend.

The settlements examined significantly leap forward in the population rank of the county, their situation however, might not always be enviable. The first two groups will probably increase in the long run, but their socio-economic development might take different directions. “Real winners” might get into the flow of European development and can become the pulling force of the area with their increasing standards of living. The “pseudo winners” can become the scene of Roma segregation which can push them to the periphery of society. The future prevention of this may be an important indicator of the success of our settlement development system and the Roma policy.

5. REFERENCES

- BELUSZKY P. – SIKOS T. T. 1982: *Magyarország falutípusai*. MTA-FKI, Budapest
- BELUSZKY P. – SIKOS T.T. 2007: *Változó falvaink (Magyarország falutípusai az ezredfordulón)*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest
- CSITE A.– NÉMETH N. 2007: Az életminőség területi differenciái Magyarországon: a kistérségi szintű HDI becslési lehetőségei. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 2007/3 MTA-KTI
- FALUVÉGI A. 2003: *Tájékoztató a kiemelten támogatott településekről*. KSH, Budapest
- FARAGÓ L. 1999: *Regional 'winners' and 'losers'*. In: Hajdú Z.: (ed.) *Regional Process and Spatial Structures in Hungary in the 1990's*. Centre of the Regional Studies, Pécs. 316-323.p.
- HABLICSEK L. 2004: A nemzetközi vándorlás hatása Magyarország népességének változására. *Demográfia* IDVII. 3-4. p.300-320.
- KEMÉNY I. – JANKY B. – LENGYEL G. 2004: *A magyarországi cigányság, 1971-2003*. Gondolat Kiadó-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004, p.14.
- KERESÉ T. 2001: *Somogy megye társadalmi-gazdasági térszerkezetének vizsgálata számítógépes faktor- és klaszteranalízis együttes alkalmazásával*. I. Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei
- KOVÁCS E. – CSITE A. – OLÁH M. – BOKOR I. 2004: *Sziget a magyar tengeren: külföldi ingatlantulajdonosok a Balatonnál*. Szociológiai Szemle 2004/3.
- TÓTH J. 2002: *Általános társadalomföldrajz*. Dialóg-Campus, Pécs, p.474.
- TÓTH J. – WILHELM Z. – PIRISI G.– KISS K. 2005: *A Kárpát-medence térszerkezetének stratégiai irányai az „andráskereszt” alapján*. In.: Pap N. – Végh A. (szerk.): IV. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia. – A Kárpát-medence politikai földrajza. PTE TTK FI KMBTK Pécs pp. 10-19.
- *Cigányság*. 1989 In.: Magyarország Nemzeti Atlasza, Kartográfiai Vállalat, Budapest, p. 115.